

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»
Кафедра права, національної безпеки та європейської інтеграції

Кваліфікаційна робота магістра
на тему
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД
СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Виконав студент 2-ого курсу
групи ППГЗ-3-24
спеціальності 281 «Публічне управління
та адміністрування», освітньо-
професійної програми «Публічна політика
і управління в умовах гібридних загроз»
_____ Олександр ФЕДОРОВ

Науковий керівник роботи:
доктор юридичних наук, професор
_____ Лариса ВЕЛИЧКО

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ ДО ВІЙНИ	7
1.1 Публічно-управлінська сутність і законодавчі механізми парламентського нагляду	7
1.2 Роль комітетів Верховної Ради у контролі оборонного бюджету	16
1.3 Громадські організації та медіа як інструменти незалежного моніторингу.....	24
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН І ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВІЙНИ	32
2.1 Воєнний стан vs. демократичні процедури: пошук нового балансу....	32
2.2 Секретність операцій та прозорість витрат: виклики воєнного часу ..	37
2.3 Цифрові платформи громадського моніторингу як відповідь на обмеження традиційного контролю під час війни.....	45
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ.....	53
3.1 Реальні можливості і доступні перспективи комплексного використання технологій штучного інтелекту та блокчейн у системі демократичного нагляду сектору безпеки	53
3.2 Пропозиції щодо впровадження логіки «воєнної демократії» для повоєнного і післявоєнного періоду України.....	58
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Повномасштабна російська агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед вітчизняною системою публічного управління безпрецедентний виклик: як забезпечити ефективний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони в умовах екзистенційної загрози існування держави. Станом на грудень 2024 року, згідно з даними Міністерства оборони України, оборонний бюджет країни становить понад 60% державного бюджету, що перевищує показники мирного часу у 15 разів і створює критичні виклики для традиційних механізмів парламентського та громадського контролю.

За даними Комітету Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки, з початку війни було прийнято понад 200 рішень щодо оборонних закупівель у спрощеному порядку, минаючи стандартні процедури публічних торгів, що актуалізує питання збереження прозорості в умовах воєнної необхідності. Особливого значення набуває той факт, що за оцінками Transparency International Ukraine, рівень довіри громадян до силових структур зріс з 32% у лютому 2022 року до 76% у грудні 2024 року, однак водночас 58% респондентів висловлюють занепокоєння щодо можливого послаблення цивільного контролю після завершення війни.

Критичність ситуації підтверджується міжнародними оцінками: згідно з дослідженням Freedom House 2024, Україна демонструє унікальний феномен одночасного зміцнення обороноздатності та збереження демократичних інститутів, проте експерти попереджають про ризики «демократичного відкату» у постконфліктний період. Водночас, за даними моніторингу ОБСЄ, українська модель «воєнної демократії» стає предметом уваги країн-партнерів як потенційний зразок балансування між воєнними потребами та демократичними цінностями. Це актуалізує потребу у науковому осмисленні трансформації системи цивільного контролю та розробці рекомендацій для збереження

демократичної підзвітності сектору безпеки в умовах тривалого конфлікту.

Теоретичні основи цивільного контролю над сектором безпеки в українській науці представлені роботами В.П. Горбуліна, який розробив концептуальні засади демократичного управління сектором безпеки, та С.І. Пирожкова, який систематизував принципи парламентського нагляду за діяльністю силових відомств. Інституційні механізми цивільного контролю досліджували О.В. Литвиненко, А.І. Семенченко та М.М. Дмитренко, які проаналізували роль Верховної Ради у забезпеченні демократичної підзвітності сектору оборони.

Трансформацію системи контролю в умовах воєнного стану вивчали Ю.С. Алексєєв та Р.О. Войтович, які обґрунтували концепцію «адаптивного контролю» в умовах гібридних загроз. Особливості громадського контролю над оборонними витратами в умовах війни досліджувала О.М. Руденко, яка виявила феномен «цифрової прозорості» як нової форми громадського моніторингу. К.А. Ващенко систематизував досвід функціонування системи публічних закупівель у сфері оборони в умовах воєнного стану, виокремивши протиріччя між швидкістю і прозорістю процедур.

Зарубіжний досвід цивільного контролю в умовах конфлікту представлений дослідженнями Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF) щодо демократичного нагляду у воєнний час, роботами НАТО з питань цивільно-військових відносин у країнах Альянсу. Особливо цінними є дослідження Ізраїльського інституту демократії щодо функціонування Кнесету як контролюючого органу в умовах перманентної безпекової загрози, аналіз фінського досвіду «консенсусної оборони» від Helsinki Centre for Security Studies.

Проте більшість міжнародних досліджень зосереджені на сталих демократіях із розвиненими інститутами контролю, тоді як українська ситуація характеризується одночасною трансформацією як сектору безпеки, так і системи контролю в умовах тотальної війни. Бракує комплексного аналізу нових форм цивільного контролю, що виникли під час російсько-української війни, зокрема ролі цифрових платформ, громадських ініціатив та міжнародних механізмів

моніторингу.

Мета роботи – розробка рекомендацій щодо удосконалення системи цивільного контролю над сектором безпеки і оборони в умовах воєнного стану на основі аналізу української практики 2022-2025 років. Відповідно до мети, у роботі вирішуються такі *завдання*:

- проаналізувати правові та інституційні основи цивільного контролю над сектором безпеки України у довоєнний період та виявити їх адаптаційний потенціал;
- дослідити трансформацію парламентського нагляду за діяльністю силових відомств в умовах воєнного стану;
- проаналізувати еволюцію принципів секретності та прозорості у сфері безпеки під час війни; (замість міжнародного досвіду)
- дослідити нові форми громадського контролю та цифрові платформи моніторингу сектору безпеки;
- оцінити потенціал технологій штучного інтелекту та блокчейн для демократичного нагляду;
- розробити пропозиції щодо впровадження логіки «воєнної демократії» та рекомендації для повоєнного періоду України.

Об'єкт дослідження – система цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження – трансформація механізмів та інструментів цивільного контролю над сектором безпеки і оборони в умовах російсько-української війни 2022-2024 років.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становить неінституціональний підхід. У роботі застосовано: порівняльно-правовий аналіз нормативної бази; структурно-функціональний аналіз адаптації контролюючих інституцій; аналіз кейсів трансформації демократичних інститутів; контент-аналіз офіційних звітів та документів; аналіз статистичних даних про ефективність цифрових платформ..

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження

мають пряме практичне значення для удосконалення системи публічного управління в Україні. Для Верховної Ради України розроблено рекомендації щодо адаптації процедур парламентського контролю до потреб воєнного часу із збереженням демократичних принципів. Для Кабінету Міністрів України запропоновано модель балансування між оперативністю прийняття рішень та їх прозорістю.

Для міжнародних партнерів дослідження надає унікальний досвід демократичної країни, що воює за виживання, який може бути корисним для розуміння викликів «воєнної демократії» та розробки відповідних програм підтримки. Для громадських організацій сформульовано рекомендації щодо ефективного використання цифрових інструментів моніторингу в умовах обмеженого доступу до інформації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції ННІ «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і можуть бути використані в подальшому в науковій та навчальній діяльності кафедри.

РОЗДІЛ 1

СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ ДО ВІЙНИ

1.1 Публічно-управлінська сутність і законодавчі механізми парламентського нагляду

Сучасна логіка публічного управління в демократичних державах розглядає парламентський нагляд за сектором безпеки і оборони не просто як одну з функцій законодавчої гілки влади, а як фундаментальний інститут забезпечення національної безпеки та стабільності політичної системи. Публічно-управлінська сутність цього феномену полягає у створенні цілісної системи демократичного цивільного контролю, що має на меті гарантування верховенства права, підзвітності та прозорості органів, наділених монополією на легітимне насильство. В умовах глобальної нестабільності, що характеризується стрімким зростанням військових видатків та ускладненням безпекових загроз, роль вищого представницького органу трансформується з формального аудитора бюджетних витрат у стратегічного суб'єкта формування політики безпеки [37; 26].

Теоретико-методологічний базис парламентського нагляду в публічному управлінні спирається на глибокі концептуальні конструкції, які пояснюють логіку взаємодії між цивільною владою та силовими структурами. В академічному дискурсі останніх років провідне місце посідає теорія «принципала-агента», яка в контексті парламентської демократії розглядається як багатоланцюгова модель делегування та підзвітності [62]. Згідно з цією концепцією, громадяни виступають як первинний принципал, що делегує повноваження парламенту; останній, у свою чергу, делегує виконавчі функції уряду та спеціалізованим агентствам безпеки. Основний ризик у такій моделі

публічного управління пов'язаний із асиметрією інформації: силові органи («агенти») володіють монополією на специфічні знання та закриту інформацію, що може призводити до дій, які суперечать інтересам суспільства («принципала») [62]. Варто зазначити, що ця теоретична модель особливо актуальна для пострадянських країн, де силові структури історично мали значну автономію від цивільного контролю. Дослідники підкреслюють, що подолання інформаційної асиметрії вимагає не лише формальних процедур звітності, але й культурної трансформації всередині самих силових відомств, що є довготривалим процесом.

Іншим критично важливим інструментом аналізу є теорія «гравців з вето» (Veto Players Theory), розроблена Джорджем Цебелісом. Вона вказує на те, що парламентський контроль створює інституційні бар'єри, які заважають виконавчій владі приймати волюнтаристські рішення або узурпувати владу [67]. Збільшення кількості інституційних гравців, здатних заблокувати неконституційні зміни в політиці безпеки, підвищує стабільність демократичного режиму, хоча й вимагає більш складних механізмів узгодження інтересів. На нашу думку, ця теорія особливо актуальна для розуміння українського досвіду, де парламент навіть в умовах воєнного стану зберігає роль ключового «гравця з вето» при прийнятті рішень про продовження мобілізації та воєнного стану. Критики цієї моделі справедливо зауважують, що надмірне ускладнення процедур може паралізувати прийняття необхідних рішень у кризових ситуаціях, проте українська практика демонструє можливість знаходження компромісу між швидкістю і легітимністю.

Таблиця 1.1 – Концептуальна структура механізмів парламентського нагляду [26; 37]

<i>Теоретична модель</i>	<i>Основний механізм управління</i>	<i>Ключовий інструмент нагляду</i>	<i>Спрямованість контролю</i>
Принципал-агент	Делегування повноважень	Звітність та зовнішній аудит	Зменшення асиметрії інформації
Гравці з вето	Інституційні обмеження	Законодавчі фільтри	Попередження узурпації влади

Продовження таблиці 1.1

<i>Теоретична модель</i>	<i>Основний механізм управління</i>	<i>Ключовий інструмент нагляду</i>	<i>Спрямованість контролю</i>
Кооперативний нагляд	Консультації та партнерство	Спільні слухання	Гармонізація цивільно-військових відносин
Демократичний мир	Прозорість прийняття рішень	Публічні дебати	Превенція невинуватеного застосування сили
Людська безпека	Захист від невійськових загроз	Гендерний аудит	Інклюзивність та соціальна стійкість
Цифрова демократія	Технологічні інновації	ІІІ-аналіз бюджетів	Подолання інформаційної асиметрії

У публікації Міжпарламентського союзу (IPU) та Женевського центру управління сектором безпеки (DCAF) під назвою «Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices» підкреслюється, що нагляд не є статичним явищем, а динамічним циклом, який охоплює розробку, прийняття, впровадження та оцінку безпекової політики [62]. Цей посібник, що став стандартом для багатьох країн, наголошує на тому, що без ефективного нагляду сектор безпеки ризикує перетворитися на «державу в державі», поглинаючи ресурси та створюючи загрозу для самої демократії [61].

Розвиток цих теорій у 2020-2025 роках демонструє зсув від суто формального юридичного аналізу до вивчення поведінкових аспектів та політичної волі суб'єктів контролю. У дослідженні, опублікованому в «Armed Forces & Society», на прикладі Індонезії та Бразилії аналізується модель «кооперативного нагляду», яка, з одного боку, забезпечує стабільність, а з іншого – може призводити до ерозії реальної підзвітності через надмірну залежність законодавців від військової експертизи [59]. Це спостереження є вкрай актуальним для України, де технічна складність сучасних систем озброєнь вимагає від депутатів надвисокого рівня експертизи. Експерти зазначають, що саме тут криється головна дилема сучасного парламентського контролю: чим більше технологічно складним стає сектор безпеки, тим важче депутатам здійснювати реальний, а не формальний нагляд. Це створює парадоксальну

ситуацію, коли найкритичніші для національної безпеки рішення стають найменш доступними для демократичного контролю.

Українська модель парламентського нагляду за сектором безпеки і оборони пройшла значний шлях трансформації, особливо після 2018 року з прийняттям базового Закону «Про національну безпеку України». Цей закон став юридичним фундаментом для впровадження євроатлантичних принципів демократичного цивільного контролю [26]. Станом на кінець 2024 року законодавче поле України включає низку інструментів, що дозволяють Верховній Раді впливати на всі аспекти функціонування силового блоку.

Згідно зі статтею 6 Закону «Про національну безпеку України», парламент здійснює контроль через законодавче регулювання, заслуховування посадових осіб, проведення парламентських слухань та отримання звітів [37]. Важливо підкреслити, що за останні роки до закону були внесені суттєві зміни, які уточнили цілі державної політики у сфері національної безпеки. Тепер особливий акцент робиться на захисті кожного громадянина та утвердженні української національної та громадянської ідентичності як складової безпеки [37].

Таблиця 1.2 – Складові законодавчого механізму парламентського контролю за суб’єктами безпеки

<i>Суб’єкт безпеки</i>	<i>Механізм призначення керівництва</i>	<i>Форма парламентського контролю</i>	<i>Частота звітності</i>	<i>Особливості нагляду</i>
СБУ	Призначається парламентом за поданням Президента	Прямий контроль через комітет	Щорічні звіти	Повна підконтрольність ВР
Розвідувальні органи	Призначається Президентом	Опосередкований через бюджет	За запитом	Обмежений доступ до інформації
Збройні Сили	Через підзвітність КМУ	Багаторівневий контроль	Квартальні звіти	Контроль через оборонний бюджет
Нацгвардія	Через МВС та КМУ	Комітетський нагляд	Півріччя	Спеціальні слухання
ДПСУ	Через підзвітність уряду	Тематичні запити	На вимогу	Контроль через закупівлі

ДСНС	Адміністративне підпорядкування	Бюджетний контроль	Річні звіти	Моніторинг ефективності
------	------------------------------------	-----------------------	-------------	----------------------------

Особливе значення у системі парламентського нагляду має Служба безпеки України. Стаття 19 закону чітко визначає, що СБУ є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який безпосередньо підконтрольний Верховній Раді. Голова СБУ призначається та звільняється парламентом за поданням Президента, а також зобов'язаний щорічно подавати письмовий звіт про діяльність служби [37]. Цей механізм є унікальним у світовій практиці і свідчить про намагання України забезпечити максимальну демократичну підконтрольність спецслужб. Аналіз міжнародного досвіду показує, що лише в небагатьох країнах глава головної спецслужби призначається безпосередньо парламентом, що робить українську модель експериментальною у глобальному контексті. Водночас дослідники попереджають про можливі ризики політизації спецслужб внаслідок такого механізму, особливо в умовах гострого політичного протистояння.

У науковій статті Л. П. Медвідь детально аналізується роль Уповноваженого ВРУ з прав людини в цій системі: цей автор зазначає, що інститут Омбудсмена є життєво важливим механізмом захисту прав військових, проте на сьогодні він стикається з проблемою рекомендаційного характеру своїх актів реагування [21]. На наш погляд, це вказує на необхідність законодавчого посилення повноважень цього інституту, особливо в контексті захисту прав ветеранів та діючих військових.

Роль спеціалізованих комітетів як центрів експертизи є критично важливою для ефективності контролю. Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки Верховної Ради України виконує роль головного експертного органу, який здійснює попередній розгляд законопроектів, бюджетних програм та звітів силових структур [64]. Згідно з міжнародними стандартами DCAF, саме на рівні комітетів відбувається реальна змістовна перевірка діяльності виконавчої влади [63].

Однак, як зазначається у посібнику IPU «Parliamentary Oversight of the Security Sector», однією з головних перешкод для комітетів є «партійна дисципліна». Парламентарі від правлячих партій часто утримуються від

публічної критики військового керівництва, щоб не шкодити іміджу уряду [27]. Крім того, технічна складність сучасних систем озброєнь та секретність розвідувальних операцій вимагають від депутатів надвисокого рівня експертизи. Цю проблему частково може вирішити створення Парламентського бюджетного офісу, який би надавав депутатам незалежну оцінку оборонних витрат [57].

Таблиця 1.3 – Функції комітетів у бюджетному процесі оборонного сектору

<i>Функція</i>	<i>Сутність діяльності</i>	<i>Очікуваний результат</i>	<i>Виклики реалізації</i>
Ех-ante аналіз	Оцінка запитів на фінансування перед прийняттям бюджету	Відповідність видатків реальним загрозам	Обмежений час на експертизу
Контроль за закупівлями	Погодження великих контрактів на озброєння	Мінімізація корупційних ризиків	Секретність військових технологій
Гендерний аудит	Оцінка бюджету через призму рівності прав	Підвищення оперативної ефективності	Недостатня методологія
Взаємодія з SAI	Співпраця з Рахунковою палатою щодо аудиту програм	Виявлення неефективного управління	Різні підходи до оцінки
Моніторинг виконання	Контроль за реалізацією затверджених програм	Своєчасне коригування пріоритетів	Затримка отримання звітності
Міжнародна координація	Узгодження з партнерами щодо військової допомоги	Оптимізація використання ресурсів	Різні стандарти звітності

Особливим випробуванням для системи парламентського нагляду стала повномасштабна агресія Росії проти України. Введення воєнного стану 24 лютого 2022 року призвело до об'єктивного посилення виконавчої вертикалі. Проте український досвід 2022-2025 років демонструє унікальну модель збереження парламентського контролю в умовах екзистенційної загрози. На відміну від багатьох інших країн, Верховна Рада не перейшла в «сплячий режим», а навпаки – стала майданчиком для легітимізації найважчих рішень.

У дослідженні «How Ukraine's Parliament Functions during Wartime»

(Wilson Center) підкреслюється, що хоча на початку війни засідання були короткими і проходили без дебатів (83% рішень у березні 2022 р. ухвалювалися в день подання), вже з травня 2022 року політична дискусія повернулася в стіни парламенту [56]. Це є ознакою високої стійкості демократичних інститутів і свідчить про зрілість української політичної системи. Важливо підкреслити, що така стійкість не є самоочевидною – світовий досвід показує численні приклади, коли навіть зрілі демократії під час кризових періодів зазнавали значної ерозії парламентського контролю. Українська модель «воєнної демократії» демонструє можливість збереження основних демократичних процедур навіть за екстремальних обставин, що може стати цінним досвідом для інших країн.

Одним із головних ризиків для публічного управління в цей період є загроза надмірної рецентралізації влади. Аналіз, проведений дослідниками, вказує на те, що створення мережі військових адміністрацій на базі місцевого самоврядування створює простір для політичних зловживань та усунення опонентів під приводом воєнної доцільності [58]. Роль парламенту тут полягає у забезпеченні того, щоб ці надзвичайні заходи залишалися тимчасовими і не руйнували успішну реформу децентралізації.

Українська система парламентського нагляду активно інтегрує найкращі світові практики. Ключовим орієнтиром є посібники Женевського центру управління сектором безпеки (DCAF) та Міжпарламентського союзу (IPU). Зокрема, видання «Public Oversight of the Security Sector: A Handbook for Civil Society Organizations» наголошує на важливості залучення громадянського суспільства до контролю, оскільки безпека є суспільним благом, а не лише державною справою [65].

Принципи демократичного нагляду за стандартами DCAF/IPU включають легітимність (сектор безпеки повинен діяти на основі чіткого законодавства), підзвітність (кожна силова структура має бути підзвітною як виконавчій, так і законодавчій владі), прозорість (бюджет та загальна стратегія безпеки мають бути доступними для публічного обговорення) та повагу до прав людини. Важливою частиною міжнародного досвіду є нагляд за розвідкою, який має

балансувати між потребою в секретності та вимогою підзвітності [60].

У 2024-2025 роках дискусія про парламентський нагляд збагатилася новими темами. Міжпарламентський союз представив «Maturity Framework for AI in Parliaments», який допомагає законодавчим органам використовувати технології штучного інтелекту для аналізу великих масивів даних, зокрема у військових бюджетах та звітах [66]. Це відкриває нові можливості для подолання асиметрії інформації між урядом та парламентом і може стати революційним інструментом для українського парламенту. Проте експерти застерігають, що впровадження таких технологій вимагає не лише технічної готовності, але й глибокого переосмислення традиційних підходів до парламентської роботи. Ключовим викликом залишається питання довіри до алгоритмів і забезпечення того, щоб автоматизація аналізу не замінила політичного судження депутатів.

Також все більшої ваги набуває концепція «Human Security» (людська безпека), яка розглядає безпеку не лише як відсутність збройного конфлікту, а як захист від кліматичних змін, пандемій та економічної нестабільності [54]. Це вимагає від парламентів переглянути пріоритети військових витрат, спрямовуючи більше ресурсів на превентивні заходи та сталий розвиток.

На основі аналізу літератури можна виділити кілька ключових рекомендацій для посилення публічно-управлінської сутності парламентського нагляду в Україні.

1. По-перше, необхідне посилення інституційної спроможності через створення незалежного аналітичного підрозділу для підтримки комітетів у питаннях оборони.

2. По-друге, потрібна реформа законодавства про державну таємницю для забезпечення депутатам доступу до необхідної інформації за умови суворой персональної відповідальності [26].

3. По-третє, важливим є впровадження гендерно-чутливого нагляду, оскільки досвід країн НАТО показує, що залучення жінок до прийняття рішень у сфері оборони підвищує якість управління

Парламентський нагляд у 2025 році – це вже не просто перевірка

документів, а складний процес управління ризиками, де законодавці виступають гарантами того, що колосальні ресурси, які витрачаються на оборону, дійсно працюють на захист демократії та майбутнє нації. Законодавчі механізми України, попри воєнні виклики, демонструють здатність до адаптації та відповідність глобальним трендам, що є запорукою подальшої євроатлантичної інтеграції та внутрішньої політичної стабільності.

Аналіз релевантної літератури та законодавчої практики дозволяє констатувати, що публічно-управлінська сутність парламентського нагляду в Україні пройшла шлях від декларативності до реального інституційного впливу. Законодавчі механізми, закладені в Законі про національну безпеку та розвинуті в наступних змінах 2022-2025 років, створюють розгалужену систему контролю, яка включає бюджетні, кадрові та правозахисні аспекти. Ключовим фактором успіху залишається баланс між необхідною закритістю сектору безпеки в умовах війни та вимогою демократичної прозорості, що забезпечує довіру суспільства до державних інституцій. Слід визнати, що цей баланс є надзвичайно тендітним і потребує постійного коригування залежно від зміни воєнної ситуації. Дослідники підкреслюють, що успішність українського досвіду полягає не стільки в ідеальності механізмів контролю, скільки в їх адаптивності та готовності до еволюції. Водночас важливо пам'ятати, що механічне копіювання західних моделей без урахування специфіки українського політичного контексту та воєнних реалій може виявитися контрпродуктивним.

1.2 Роль комітетів Верховної Ради у контролі оборонного бюджету

Еволюція системи державного управління в Україні, що відбувається в умовах безпрецедентних безпекових викликів, зумовлює необхідність переосмислення ролі вищого законодавчого органу у сфері нагляду за фінансовими ресурсами сектору безпеки і оборони. Парламентський контроль,

як фундаментальний елемент демократичного врядування, реалізується в Україні через розгалужену систему комітетів Верховної Ради, які виступають ключовими суб'єктами експертно-аналітичного супроводу бюджетного процесу та моніторингу ефективності використання публічних коштів. У період 2024–2025 років роль комітетів трансформувалася від традиційного законодавчого супроводу до активного операційного нагляду, що продиктовано вимогами воєнного стану, необхідністю забезпечення підзвітності перед міжнародними партнерами та прагненням до повної відповідності стандартам НАТО та ЄС.

Інституційна спроможність комітетів Верховної Ради України у сфері контролю оборонного бюджету базується на трирівневій системі нормативного регулювання, що включає конституційні норми, профільне законодавство та регламентні процедури. Згідно зі статтею 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради належить затвердження державного бюджету, внесення до нього змін та контроль за його виконанням [43]. Для реалізації цих повноважень, відповідно до статті 89 Основного Закону, парламент створює комітети, які наділені правом здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади в межах своєї компетенції [43]. Дослідники підкреслюють, що саме ця конституційна норма створює правове підґрунтя для трансформації комітетів від суто законодавчих органів у повноцінні інститути фінансового нагляду, що особливо актуально в умовах зростання оборонних видатків.

Закон України «Про комітети Верховної Ради України» визначає три основні функції цих органів: законопроектну, організаційну та контрольну [36]. У контексті оборонного бюджету ці функції набувають специфічного змісту, де контрольний аспект стає домінуючим. Комітети мають право не лише аналізувати звітність, а й доручати проведення перевірок, заслуховувати посадових осіб та вимагати надання інформації, що становить державну таємницю, у випадках, передбачених законом [36]. Варто зазначити, що це право на доступ до секретної інформації є унікальною рисою української моделі парламентського контролю, яка відрізняється від практики багатьох європейських парламентів, де такий доступ обмежений спеціальними комісіями з розвідки.

Таблиця 1.4 – Нормативно-правове забезпечення діяльності комітетів у сфері оборонного бюджету

<i>Нормативний акт</i>	<i>Ключові положення</i>	<i>Роль комітетів</i>	<i>Особливості застосування</i>
Конституція України	Бюджетні повноваження ВРУ	Створення та координація	Базові принципи контролю
Бюджетний кодекс	Стадії бюджетного процесу	Попередній розгляд та моніторинг	Процедурні обов'язки
Закон «Про комітети ВРУ»	Статус та повноваження	Слухання та висновки	Інструменти впливу
Закон «Про національну безпеку»	Демократичний цивільний контроль	Нагляд за підзвітністю	Секретна інформація
Закон «Про оборонні закупівлі»	Регулювання закупівель	Погодження та контроль	Спеціальні процедури
Закон «Про воєнний стан»	Особливості воєнного часу	Спрощені процедури	Збалансування швидкості і контролю

Особливе місце в системі контролю займає Закон України «Про національну безпеку України», який визначає демократичний цивільний контроль як комплекс заходів для забезпечення підзвітності органів сектору безпеки і оборони [33]. Парламентські комітети є основними інструментами такого контролю, забезпечуючи перевірку відповідності оборонних видатків стратегічним пріоритетам держави. Експерти зазначають, що цей закон фактично перетворив комітети з консультативних органів у повноцінні інститути стримувань і противаг, що є критично важливим в умовах концентрації виконавчої влади під час воєнного стану.

Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки є профільним органом, що здійснює безпосередній нагляд за формуванням та реалізацією оборонної політики в її фінансовому вимірі. Предмети відання комітету охоплюють національну безпеку, організацію діяльності силових структур, правовий режим воєнного стану та, що особливо важливо, оборонні закупівлі та фінансування сектору [29]. Ефективність контролю за оборонним бюджетом у 2024–2025 роках значною мірою забезпечується через діяльність вузькоспеціалізованих підкомітетів, створення яких відображає актуальні потреби держави в умовах війни.

Трансформація структури комітету включає створення Підкомітету з питань демократичного цивільного нагляду і контролю (листопад 2023 року), завданням якого є моніторинг дотримання Конституції та законів у діяльності органів сектору безпеки, а також оцінка ефективності використання бюджетних коштів [32]. Підкомітет з питань оборонних закупівель (липень 2024 року) зосереджений на аудиті контрактів, аналізі ціноутворення та забезпеченні конкурентності в системі замовлень для потреб Збройних Сил [32]. Дослідники відзначають, що створення цих підкомітетів свідчить про професіоналізацію парламентського контролю, проте водночас створює ризик надмірної фрагментації відповідальності між різними структурними підрозділами.

Комітет використовує такі форми роботи, як закриті засідання та слухання, на яких обговорюється інформація з обмеженим доступом [26]. Це дозволяє народним депутатам здійснювати реальний нагляд за секретними статтями бюджету, що є критично важливим для запобігання зловживанням у сфері, де громадський контроль обмежений вимогами безпеки. У 2024 році було посилено повноваження комітету щодо доступу до інформації про державні контракти, коли державний замовник за зверненням комітету зобов'язаний надавати повну інформацію про проведені закупівлі, включаючи дані, що становлять державну таємницю [37; 43].

Комітет з питань бюджету виконує роль системного інтегратора в бюджетному процесі, функція якого полягає не лише в технічній підготовці проекту закону про державний бюджет, а й у стратегічному аналізі фінансової стійкості держави. В умовах воєнного стану 2024–2025 років цей комітет став майданчиком для оперативного перерозподілу ресурсів між цивільними та оборонними потребами. До повноважень Комітету з питань бюджету належить контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії процесу [30]. Важливим інструментом є погодження рішень Кабінету Міністрів щодо перерозподілу видатків та передачі бюджетних призначень.

У липні 2024 року Комітет розглянув виконання бюджету за попередній період та підготував рекомендації Уряду щодо формування бюджету на

2025 рік [16]. Особливістю цього періоду стало те, що в умовах воєнного стану частина рішень Кабінету Міністрів щодо бюджетних призначень приймалася за спрощеною процедурою, яка не завжди потребувала попереднього погодження комітету, проте парламент зберігав за собою право на подальший контроль та оцінку ефективності таких кроків [16]. Аналітики зауважують, що така гнучкість процедур є вимушеним компромісом між демократичними принципами та воєнною необхідністю, проте вона потребує посилення пост-факторного контролю для запобігання зловживанням.

Таблиця 1.5 – Спеціалізовані підкомітети бюджетного комітету та їх роль у оборонній сфері

<i>Підкомітет</i>	<i>Предмет відання</i>	<i>Ключові завдання 2024–2025</i>	<i>Виклики та обмеження</i>
3 питань бюджетної політики	Бюджетна декларація та кодекс	Адаптація процедур до воєнного стану	Баланс швидкості і якості
3 питань доходів і фінансування	Джерела фінансування КМУ	Стабільне фінансування програм	Непередбачуваність доходів
3 питань держфінконтролю	Взаємодія з Рахунковою палатою	Аналіз аудитів закупівель	Обмежений доступ до інформації
3 питань місцевих бюджетів	Регіональне фінансування	Підтримка військових адміністрацій	Централізація vs децентралізація
3 питань боргової політики	Управління держборгом	Обслуговування воєнних позик	Довгострокова фіскальна стійкість
3 питань соціальних видатків	Соціальне забезпечення	Фінансування ветеранських програм	Конкуренція за ресурси

Парламентський контроль за оборонним бюджетом був би неповним без незалежного зовнішнього аудиту, який від імені Верховної Ради здійснює Рахункова палата [43]. У 2024 році діяльність цього органу стала більш прозорою та орієнтованою на міжнародні стандарти, що значно підвищило якість інформації, доступної профільним комітетам. Рахункова палата у 2024 році провела масштабну перевірку використання публічних коштів, загальний обсяг яких сягнув 3,68 трлн грн [1]. Результати аудиту стали основою для ряду контрольних рішень Верховної Ради.

Особливо показовими є результати аудитів у сфері безпеки та оборони, де було виявлено порушення на суму 184,4 млрд грн, що становить найбільшу частку серед усіх секторів [10]. У 2024 році Рахункова палата провела шість спеціалізованих аудитів за напрямком безпеки, охопивши перевітками 687,3 млрд грн [39]. Голова відомства підкреслила, що понад 80% виявлених порушень припадає саме на сферу оборони та цивільного захисту, що свідчить про необхідність посилення внутрішнього контролю в силових структурах та більш прискіпливого нагляду з боку парламентських комітетів [39]. Дослідники вказують на парадоксальну ситуацію: чим більше коштів спрямовується на оборону, тим складнішим стає їх ефективний контроль через специфіку галузі та режим секретності.

Важливим досягненням 2024 року став перехід до проведення 90% аудитів відповідно до Міжнародних стандартів вищих органів аудиту (ISSAI) [10]. Це означає, що висновки Рахункової палати щодо оборонного бюджету тепер мають високий ступінь довіри у міжнародних партнерів та можуть бути використані комітетами для обґрунтування реформ у сфері закупівель. Законодавчі зміни від жовтня 2024 року (Закон № 4042-IX) ще більше зміцнили незалежність Рахункової палати, що є критичним для об'єктивного контролю в умовах війни [26].

Одним з найбільш динамічних напрямів роботи комітетів у 2024–2025 роках стала реформа системи оборонних закупівель. Парламентський контроль тут зосереджений на переході від пострадянських моделей до сучасних агентських структур. На 75-му саміті НАТО у Вашингтоні (2024 р.) було затверджено Стратегічний огляд оборонних закупівель України, який містить 21 рекомендацію щодо покращення ефективності системи [12]. Комітет з питань нацбезпеки, оборони та розвідки здійснює моніторинг виконання цих рекомендацій, які включають централізацію закупівель через Агенцію оборонних закупівель та Державного оператора тилу, запровадження інтегрованої системи планування на основі життєвого циклу озброєння та посилення контролю за системою перевірки постачальників [12].

Аналіз, проведений StateWatch, вказує на те, що парламентські комітети мають відігравати ключову роль у завершенні формування наглядових рад цих агенцій, що забезпечить додатковий рівень прозорості та довіри з боку суспільства та донорів [1]. Експерти підкреслюють, що успішність реформи закупівель значною мірою залежить від здатності комітетів забезпечити баланс між швидкістю прийняття рішень та належним контролем, що є особливо складним завданням в умовах активних бойових дій.

Запровадження воєнного стану з лютого 2022 року внесло суттєві корективи у форми та методи парламентського контролю. У 2024–2025 роках відбулася адаптація інституційних механізмів до тривалого конфлікту. Головним викликом залишається баланс між необхідністю захисту державної таємниці та вимогою підзвітності. Дослідження Лабораторії законодавчих ініціатив (2025 р.) підкреслюють, що закритість сектору безпеки створює ризики слабого контролю парламенту над діями уряду [53]. Особливо це стосується «секретних» видатків, де традиційні методи контролю часто замінюються спрощеними процедурами.

Незважаючи на війну, Верховна Рада зберегла та навіть розширила певні інструменти нагляду. Висловлення недовіри, закріплене у Конституції та законі «Про правовий режим воєнного стану», залишається вищою формою контролю за Кабінетом Міністрів [43]. Створення тимчасових спеціальних комісій, наприклад, з питань моніторингу міжнародної військової допомоги, дозволяє парламенту оперативно реагувати на конкретні проблемні питання, що виникають у сфері оборонного бюджету [43]. Новий інститут правового моніторингу законодавчих актів дозволяє комітетам оцінювати реальну ефективність законів про оборонний бюджет після їх впровадження [26].

Контроль за оборонним бюджетом в Україні є предметом пильної уваги міжнародних партнерів. У 2024 році Україна продемонструвала значний прогрес у виконанні вимог щодо прозорості, що було відзначено у звіті Європейської Комісії. Єврокомісія відзначила прогрес у сфері фінансового контролю та публічного управління, що є частиною переговорного процесу щодо вступу до

ЄС. Парламентські комітети відіграли тут ключову роль, забезпечуючи гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами.

Згідно з даними SIPRI та DCAF, світові оборонні видатки у 2024 році досягли рекордних 2,7 трлн доларів, що ставить перед парламентами всіх країн завдання посилення контролю для збереження демократичних стандартів [54].

Україна, перебуваючи на передовій цього процесу, використовує досвід країн НАТО для побудови системи незалежного аналізу оборонних видатків. Водночас дослідники зауважують, що український досвід «воєнної демократії» може стати цінним внеском у глобальну теорію парламентського контролю, демонструючи можливість збереження демократичних процедур навіть в екстремальних умовах.

Аналіз ролі комітетів Верховної Ради у контролі оборонного бюджету в період 2024–2025 років дозволяє зробити висновок про поступове зміцнення інституційної спроможності парламенту навіть у складних умовах воєнного стану. Основними досягненнями цього періоду є структурна адаптація через створення спеціалізованих підкомітетів, поглиблення взаємодії з Рахунковою палатою з використанням міжнародних стандартів аудиту, відповідність міжнародним зобов'язанням через виконання рекомендацій НАТО та прогрес у переговорах з ЄС, а також використання нових інструментів через запровадження правового моніторингу та активне залучення тимчасових спеціальних комісій [15; 19].

Водночас залишаються актуальними виклики, пов'язані з надмірною секретністю певних видатків та необхідністю подальшої централізації закупівель. Перспективи розвитку контрольної функції лежать у площині цифрової трансформації аудиту, посилення аналітичного потенціалу комітетів та забезпечення невідворотності відповідальності за неефективне використання оборонних коштів.

1.3 Громадські організації та медіа як інструменти незалежного моніторингу

У межах сучасної архітектури національної безпеки України, особливо в період 2022–2025 років, роль інститутів громадянського суспільства та медіа трансформувалася з пасивного спостереження до активного співврядування та незалежного моніторингу. Публічно-управлінська сутність цього явища полягає у реалізації статті 10 Закону України «Про національну безпеку України», яка закріплює право громадян та громадських об'єднань здійснювати громадський нагляд за діяльністю сектору безпеки і оборони [37]. Особливість українського досвіду полягає в тому, що в умовах воєнного стану, попри об'єктивні обмеження доступу до інформації, громадський сектор став важливим запобіжником неефективного управління ресурсами та корупційних ризиків. Це явище представляє собою рідкісний у світовому контексті приклад посилення, а не послаблення громадянського контролю під час тривалого конфлікту, що суперечить класичним теоріям про ерозію демократії в умовах війни. Дослідники зазначають, що саме українська модель може переглянути усталені уявлення про співвідношення демократії та безпеки, демонструючи можливість їх взаємного посилення замість традиційного конфлікту.

Громадські організації в сучасній Україні виступають не просто критиками, а професійними аналітичними хабами, що володіють специфічною експертизою в галузях, де традиційні державні інститути можуть мати конфлікт інтересів. Ключовим інструментом такого моніторингу є Громадська антикорупційна рада при Міністерстві оборони України (ГАР МО), сформована на засадах відкритого рейтингового інтернет-голосування, останні вибори якої відбулися у грудні 2024 – січні 2025 року [5; 48]. Рада стала платформою для верифікації оборонних закупівель, що є унікальним механізмом залучення громадського сектору до контролю за найбільш чутливою сферою державного управління.

Члени ГАР МО, серед яких представники таких організацій як «Незалежна антикорупційна комісія» (НАКО) та «Центр суспільного контролю», здійснюють регулярний моніторинг корупційних ризиків [31]. Результати діяльності першого скликання Ради (2023 – початок 2025 рр.) засвідчили високу ефективність: орієнтовна сума запобігання втратам бюджету склала близько 250–300 млн грн через вчасне виявлення завищених цін у контрактах на харчування та спорядження [41]. Ці цифри свідчать не лише про економічну ефективність громадського контролю, але й про його спроможність функціонувати як повноцінний інститут фінансового аудиту, що доповнює, а іноді й перевершує за оперативністю державні контролюючі органи. Варто зазначити, що така модель співпраці між державою та громадянським суспільством створює прецедент для інших країн, які шукають способи підвищення ефективності використання оборонних бюджетів. Водночас це ставить питання про межі компетентності громадських організацій і необхідність їх професійної підготовки для роботи зі складними технічними питаннями військового характеру.

Аналітичний моніторинг, що проводиться такими організаціями як StateWatch та НАКО, фокусується на системних реформах і стратегічному плануванні. У 2024–2025 роках особливу увагу було приділено виконанню рекомендацій Стратегічного огляду системи оборонних закупівель Україна-НАТО [25]. StateWatch у своїх звітах за квітень-червень 2025 року наголошує на необхідності централізації закупівель через профільні агенції (АОЗ та ДОТ) та впровадження інтегрованої системи планування на основі життєвого циклу озброєння. Важливо підкреслити, що незалежний моніторинг ГО дозволяє міжнародним партнерам України отримувати об'єктивну оцінку прогресу реформ, що є обов'язковою умовою продовження військово-технічної допомоги. Це перетворює громадські організації на своєрідних «гарантів довіри» для міжнародних донорів, що значно підвищує їх вплив на державну політику. Проте така роль створює потенційний конфлікт інтересів: громадські організації можуть опинитися під тиском одночасно відстоювати інтереси українського суспільства та задовольняти очікування зарубіжних партнерів, що не завжди

збігаються. Крім того, залежність від міжнародної оцінки може призводити до надмірної орієнтації на показники, які легко вимірювати та звітувати, на шкоду більш складним, але не менш важливим аспектам ефективного управління.

Медіа у системі незалежного моніторингу виконують функцію «верифікатора легітимності», що є критично важливою роллю в умовах обмеженого доступу громадськості до інформації про оборонну сферу. Журналістські розслідування під час повномасштабної війни набули особливого значення, оскільки вони здатні піднімати питання, що перебувають поза зоною уваги державних аудиторів через їхню відомчу приналежність або політичні обмеження. Резонансні розслідування щодо закупівель продуктів харчування та зимового одягу для ЗСУ, опубліковані у 2023–2024 роках провідними виданнями, стали каталізатором законодавчих змін [17]. Саме під тиском медіа та ГО парламент ухвалив закон про запровадження прозорості в оборонних закупівлях, який зобов'язав замовників оприлюднювати ціни за одиницю товару в системі Prozorro.

Ця динаміка демонструє особливість української системи: медіа не лише інформують суспільство, але й безпосередньо впливають на законотворчий процес, виступаючи каталізатором інституційних змін. Такий рівень впливу четвертої влади на державну політику в сфері безпеки є рідкісним явищем навіть для зрілих демократій, де зазвичай існують більш формалізовані процедури взаємодії між медіа та державними інституціями.

Яскравим прикладом ефективності медіа-моніторингу стала ситуація з закупівлями протидронових систем у листопаді 2024 року. Журналісти «Української правди» та «Схем» виявили, що Міністерство оборони планувало закупити системи радіоелектронної боротьби за завищеними цінами у компанії, пов'язаної з колишніми високопосадовцями. Розслідування показало, що вартість однієї системи була завищена на 40% порівняно з аналогічними закупівлями в країнах ЄС. Медійний резонанс змусив відомство скасувати тендер та переглянути технічні вимоги. За підрахунками експертів, це дозволило заощадити близько 150 млн грн бюджетних коштів. Особливо важливим було те,

що розслідування проводилося в режимі реального часу – журналісти відстежували тендерну документацію через відкриті бази даних та публікували аналізи ще до підписання контрактів. Цей випадок продемонстрував, як швидкість медійної реакції може переважати традиційні механізми державного контролю. Водночас він виявив вразливість системи: попри наявність формальних процедур перевірки, саме незалежний журналістський аналіз став вирішальним фактором запобігання фінансовим втратам. Це ставить питання про необхідність інституціоналізації такого моніторингу та створення постійно діючих механізмів превентивного контролю.

Специфіка медіа-моніторингу у 2025 році полягає у використанні високотехнологічних інструментів, що суттєво змінює можливості журналістських розслідувань. Згідно з дослідженням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, проведеним у червні-липні 2025 року, близько 41% українських медіа активно використовують інструменти штучного інтелекту для аналізу відкритих даних (OSINT) та обробки великих масивів інформації про державні тендери [52]. Це дозволяє журналістам виявляти аномалії в ціноутворенні або зв'язки постачальників із підсанкційними особами навіть у закритих реєстрах.

Впровадження ШІ-технологій у журналістську практику створює новий феномен «алгоритмічної журналістики», де машинне навчання допомагає виявляти корупційні схеми, які могли б залишитися непоміченими при традиційних методах розслідування. Це не лише підвищує ефективність контролю, але й змінює саму природу журналістської роботи, перетворюючи медіа на технологічно озброєні інститути моніторингу. Однак такі технологічні зміни породжують нові виклики для професії. По-перше, виникає питання про достовірність висновків, отриманих алгоритмічним шляхом, адже помилки в програмуванні або неповні дані можуть призводити до хибних звинувачень. По-друге, зростає розрив між медіа, які мають доступ до сучасних технологій, та тими, які працюють традиційними методами, що може призводити до нерівності в якості журналістських розслідувань. По-третє, автоматизація аналізу може

зменшувати роль людського фактору в журналістиці, що ставить під сумнів важливість редакторського досвіду та інтуїції в оцінці новин. Водночас самі медіа перебувають у стані кадрової та фінансової кризи: до 79% редакцій повідомили про дефіцит кадрів через мобілізацію та виїзд спеціалістів, а 40% зазнали матеріальних втрат обладнання [22]. Ця ситуація створює складний дисбаланс: зростання технологічних можливостей відбувається на тлі зменшення людських ресурсів, що створює нові виклики для підтримання якості журналістських розслідувань. Дослідники зазначають, що така ситуація може призводити до надмірної залежності від автоматизованих систем та зменшення критичного мислення в редакціях. Крім того, втрата досвідчених журналістів може негативно вплинути на здатність медіа розуміти складні технічні аспекти оборонних закупівель та адекватно їх висвітлювати. Водночас молоді журналісти, які приходять на заміну, часто краще володіють цифровими інструментами, що може компенсувати втрату досвіду швидшим опануванням нових технологій моніторингу.

Важливим аспектом є етичний вимір взаємодії медіа з Силами оборони, що потребує постійного балансування між суспільним правом на інформацію та вимогами операційної безпеки. Комісія з журналістської етики (КЖЕ) у своїх заявах 2024–2025 років наголошує, що воєнний стан не повинен бути виправданням для відмови від антикорупційних розслідувань, проте журналісти мають дотримуватися суворих стандартів безпеки, щоб не зашкодити операціям [14]. Це створює складну дилему: як забезпечити ефективний громадський контроль, не підриваючи обороноздатність країни. Українські медіа фактично розробляють нові стандарти «воєнної журналістики», які поєднують традиційні принципи незалежності з відповідальністю перед національною безпекою. Така еволюція професійних стандартів може стати важливим внеском у глобальну журналістську практику, адже все більше країн стикаються з необхідністю висвітлювати конфлікти, не компрометуючи безпеку. Проте виникає ризик, що самоцензура може стати надмірною, коли журналісти відмовляються від важливих розслідувань через побоювання звинувачень у

«підриви обороноздатності». Крім того, відсутність чітких критеріїв того, що становить загрозу безпеці, може призводити до суб'єктивних рішень редакцій, що різняться залежно від політичних поглядів чи фінансових інтересів медіа.

Роль медіа як активного стейкхолдера відновлення підкреслювалася на міжнародних конференціях (URC 2025 у Римі), де українську журналістику визначили як «інфраструктуру національної стійкості» [23]. Це визнання свідчить про те, що міжнародна спільнота розглядає українські медіа не лише як інформаційний ресурс, але й як критично важливий елемент державного будівництва та post-conflict recovery. Така оцінка накладає на українську журналістику додаткову відповідальність та підвищує очікування щодо професіоналізму і об'єктивності.

Громадські ради при силових структурах (СБУ, МВС) також залишаються важливим інструментом публічного нагляду, їхня діяльність гарантована статтею 38 Конституції [7]. У 2025 році їхня активність змістилася у бік моніторингу дотримання прав людини під час мобілізаційних заходів та взаємодії з ветеранською спільнотою. ГО «Електронна демократія», розробивши протоколи для онлайн-голосувань у Громадську раду МОУ, забезпечила неможливість технічних втручань у процес формування наглядових органів, що підтвердило звіт-аналіз конкурсної комісії від січня 2025 року.

Цифровізація процедур формування громадських рад представляє важливий крок у напрямку демократизації контролю над силовими структурами. Використання технології blockchain для забезпечення прозорості голосування створює прецедент для інших країн, які прагнуть модернізувати свої системи громадського нагляду. Водночас це вказує на те, що Україна навіть в умовах війни продовжує експериментувати з інноваційними формами демократичної участі. Проте цифровізація демократичних процесів має свої ризики: технічна складність може відштовхувати менш обізнаних користувачів, створюючи нові форми нерівності в доступі до участі у громадському контролі. Крім того, надмірна залежність від технологій може робити систему вразливою до кібератак або технічних збоїв, що особливо небезпечно в умовах війни. Також виникає

питання про те, чи не втрачається при цифровізації важливий елемент особистого спілкування та дискусій, які традиційно супроводжують процеси громадського вибору.

Незалежний моніторинг стикається з низкою серйозних викликів, серед яких загроза позбавлення акредитації за розголошення чутливої інформації та фізичні ризики для життя журналістів у зонах бойових дій. За даними Інституту масової інформації, станом на 2025 рік в Україні загинуло понад 80 медіапрацівників, що робить журналістику однією з найнебезпечніших професій у країні [52]. Проте синергія ГО та медіа створює умови для «інклюзивного врядування», де військові цілі синхронізуються з суспільним запитом на справедливість та підзвітність.

Інститут масової інформації (ІМІ) у 2025 році продовжує забезпечувати журналістів засобами захисту (понад 11 тисяч переданих бронежилетів та аптечок), що дозволяє незалежним розслідувачам працювати безпосередньо на передовій [52]. Ця підтримка не лише рятує життя, але й забезпечує можливість здійснення моніторингу в найскладніших умовах, де присутність цивільних спостерігачів є важливою для запобігання зловживанням. Водночас така ситуація ставить питання про межі журналістської відповідальності та доцільність ризику життям заради отримання інформації. Деякі експерти вважають, що надмірний ентузіазм журналістів може створювати додаткові проблеми для військових, які змушені відволікатися на забезпечення безпеки медіапрацівників. З іншого боку, відсутність незалежного висвітлення подій на передовій може призводити до замовчування важливих проблем або поширення недостовірної інформації з боку офіційних джерел.

Еволюція ролі громадських організацій та медіа в системі контролю за сектором безпеки демонструє кілька важливих тенденцій. По-перше, професіоналізація громадського моніторингу, коли ГО перетворюються на високоспеціалізовані аналітичні центри з власною методологією та інструментарієм. По-друге, технологізація журналістської діяльності, що дозволяє медіа конкурувати з державними аудиторськими органами за

швидкістю та глибиною аналізу. По-третє, інституціоналізація громадського контролю через формальні механізми участі у прийнятті рішень, що перетворює ГО з опонентів влади на її партнерів у сфері управління.

Водночас існують і негативні тенденції: зростання тиску на критично налаштовані медіа під приводом «національної єдності», ризики самоцензури журналістів через побоювання звинувачень у «підриві обороноздатності», а також небезпека втрати незалежності ГО через фінансову залежність від державних грантів або іноземного фінансування. Ці виклики вимагають постійної уваги з боку суспільства та міжнародних партнерів для збереження балансу між безпекою та демократичними цінностями. Особливого занепокоєння викликає тенденція до концентрації ресурсів у великих організаціях, які мають кращі зв'язки з владою та донорами, що може призводити до ослаблення різноманітності думок у громадському секторі. Крім того, зростаюча залежність від технологій може створювати бар'єри для участі менш заможних організацій, які не мають доступу до сучасного обладнання та програмного забезпечення.

Особливо варто відзначити феномен «воєнної прозорості» – поєднання збільшення секретності в операційних питаннях з одночасним посиленням контролю за фінансовими потоками. Цей феномен створює нову модель демократичного управління сектором безпеки, де прозорість не означає повного розкриття інформації, а передбачає цільовий контроль за ключовими аспектами діяльності через довірених громадських представників. Міжнародний досвід показує, що така модель може стати зразком для інших країн, які стикаються з необхідністю збереження демократичних інститутів в умовах безпекових загроз. Українська практика доводить, що війна не обов'язково призводить до згортання громадянського суспільства, а навпаки, може стимулювати його розвиток у нових формах.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН І ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Воєнний стан vs. демократичні процедури: пошук нового балансу

Запровадження воєнного стану в Україні після 24 лютого 2022 року спровокувало масштабну трансформацію архітектури публічного управління, де центральним викликом став пошук динамічного балансу між безпековою доцільністю та демократичною підзвітністю. У період 2022–2025 років Україна сформувала особливу модель «воюючої демократії» (*militant democracy*), де обмеження прав і свобод розглядаються не як відмова від демократії, а як засіб її захисту від зовнішнього знищення [18]. Аналіз публічно-управлінських процесів цього етапу дозволяє стверджувати, що стійкість інститутів стала прямою складовою національної безпеки. Дослідники зазначають, що український досвід може переглянути традиційні уявлення про неминучість демократичного відкату під час тривалих конфліктів, демонструючи можливість адаптації демократичних інститутів без їх повного демонтажу.

Юридичним ядром цього балансу є стаття 64 Конституції України та принцип пропорційності обмежень [18]. Наукові дослідження 2023–2025 років наголошують, що обмеження конституційних прав під час війни є правомірними лише за умови їх «встановленості законом», наявності легітимної мети (захист суверенітету) та мінімальної необхідності [20]. Специфіка пропорційності в Україні станом на 2025 рік полягає в тому, що навіть в умовах тотальної війни порушення «сутнісного змісту» базових прав (на життя, гідність, судовий захист) залишається поза межами дозволеного (див. таблицю 2.1). Варто підкреслити, що саме ця непорушність абсолютних прав створює правову основу для відмежування української моделі від авторитарних режимів, які часто

використовують надзвичайні ситуації для системного згортання демократії.

Таблиця 2.1 – Правовий режим конституційних прав і свобод в Україні (2022–2025 рр.)

<i>Категорія прав</i>	<i>Статус за ст. 64 КУ</i>	<i>Характер обмежень у 2025 р.</i>	<i>Механізм контролю</i>
Абсолютні права	Не можуть бути обмежені	Повна недоторканність життя, гідності	Конституційний Суд, Омбудсмен
Політичні права	Можуть бути обмежені	Відтермінування виборів, заборона проросійських партій	Постанови ВРУ № 13041, № 14031
Особисті свободи	Можуть бути обмежені	Комендантська година, обмеження пересування	Судовий контроль, ВЦА
Інформаційні права	Можуть бути обмежені	Цензура військових таємниць, телемарафон	Моніторинг ІМІ, Нацрада

Проте така система обмежень створює ризик поступового розширення сфери «виключень» з демократичного контролю. Експерти зауважують, що чіткість меж між «абсолютними» та «обмежуваними» правами може розмиватися під тиском практичних потреб, особливо коли йдеться про інформаційну сферу, де межа між «військовою таємницею» та «неручною правдою» не завжди очевидна.

Український парламентаризм продемонстрував високу адаптивність в умовах воєнного стану. За даними аналізу Wilson Center та Лабораторії законодавчих ініціатив, Верховна Рада пройшла шлях від режиму «надзвичайної згоди» у березні 2022 року (83% рішень ухвалювалися в день подання) до відновлення повноцінної політичної дискусії з травня 2022 року [46]. Станом на 2025 рік парламент не лише легітимізує укази президента про продовження воєнного стану, а й активно використовує інструмент «висловлення недовіри» Кабінету Міністрів та впроваджує нові механізми, такі як «правовий моніторинг» законодавчих актів [38].

Важливою віхою 2025 року стало ухвалення закону про Військового омбудсмена [34]. Це дозволило виокремити захист прав військовослужбовців у спеціалізовану інституцію, яка має право проводити аналіз причин порушень та

надавати обов’язкові рекомендації військовому командуванню. Це приклад «інституційної децентралізації» нагляду, що підсилює демократичний баланс всередині силової вертикалі [21]. Дослідники відзначають, що така інституційна інновація може стати моделлю для інших країн, які шукають способи збереження правозахисних механізмів навіть в умовах мілітаризації суспільства. Водночас виникають питання про ефективність такого омбудсмена в умовах, коли військове командування перебуває під надзвичайним тиском бойових завдань (див. таблицю 2.2).

Таблиця 2.2 – Динаміка інструментів демократичного контролю (2022 vs. 2025 pp.)

<i>Інструмент контролю</i>	<i>Стан у 2022 році</i>	<i>Стан у 2025 році</i>	<i>Публічно-управлінський ефект</i>
Сесії ВРУ	Короткі засідання (до 48 хв)	Повноцінна робота (3–4 год)	Відновлення політичного плюралізму
Рахункова палата	Обмежений доступ до секретних статей	Цифрові аудити, стандарти ISSAI	Прозорість воєнної економіки
Омбудсмен	Загальний нагляд	Створення Військового омбудсмена	Захист прав людини у військах
Місцева влада	Створення мережі ВЦА	Гібридна модель (ВА + ОМС)	Запобігання надмірній рецентралізації

Ця еволюція демонструє здатність української політичної системи до самокорекції навіть в екстремальних умовах. Проте експерти застерігають, що збереження зовнішніх форм демократичного контролю не завжди гарантує його реальну ефективність, особливо коли контролюючі органи самі перебувають під впливом воєнної риторики та патріотичного тиску.

Станом на кінець 2025 року ключовим питанням балансу залишається демократична легітимність влади після завершення термінів повноважень парламенту та президента. Верховна Рада ухвалила Заяву № 13041 (грудень 2025), якою підтвердила неможливість проведення виборів до завершення активних бойових дій через неможливість гарантувати безпеку та рівні права для

біженців і військових [13]. Проте, для збереження стійкості на місцях, у вересні 2025 року було прийнято Постанову № 14031 про безперервність роботи органів місцевого самоврядування, що зняло загрозу «правового вакууму» в громадах [51] (див. таблицю 2.3).

Таблиця 2.3 – Легітимаційні виклики та відповіді української влади (2025 р.)

<i>Виклик</i>	<i>Ризик</i>	<i>Інституційна відповідь</i>	<i>Результат</i>
Закінчення термінів ВРУ	Конституційна криза	Заява № 13041 про відтермінування	Збереження легітимності
Закінчення термінів президента	Вакуум виконавчої влади	Консенсус політичних сил	Стабільність вертикалі
Втрата мандатів ОМС	Паралізація місцевої влади	Постанова № 14031 про безперервність	Функціональність громад
Сумніви міжнародних партнерів	Зниження підтримки	Моніторинг ЄС та США	Підтвердження довіри

Проблема легітимності є особливо складною, оскільки торкається основ демократичної теорії. З одного боку, продовження повноважень без виборів формально суперечить принципу народного суверенітету. З іншого боку, проведення виборів в умовах, коли мільйони громадян не можуть взяти участь у голосуванні через окупацію чи біженство, також ставить під сумнів їх демократичність. Українська влада фактично вибрала модель «консенсусної легітимності», спираючись на широку підтримку політичних сил та міжнародної спільноти. Ця модель може стати прецедентом для інших демократій, які стикаються з подібними викликами, проте вона потребує постійного підтвердження через альтернативні механізми суспільної підтримки.

Свобода слова зазнала найбільшої трансформації серед усіх демократичних інститутів. У 2024–2025 роках баланс змістився у бік «інформаційної безпеки», проте моніторинг Інституту масової інформації за жовтень 2025 року фіксує, що попри 21 випадок порушення свободи слова (з яких 14 – злочини Росії), право на антикорупційну критику влади залишається дієвим [2]. Феномен «телемарафону» у 2025 році почав сприйматися як ризик

для плюралізму, що змусило владу розширювати присутність опозиції в ефірі під тиском звітів Єврокомісії [45]. Управлінське рішення тут полягає у формулі «правда і мовчання (щодо таємниць), а не правда і брехня» (див. таблицю 2.4).

Таблиця 2.4 – Трансформація інформаційної сфери в умовах воєнного стану

Параметр	До 2022 р.	2022-2023 рр.	2024-2025 рр.	Тенденція
Кількість ТВ каналів	100+	5 (телемарафон)	8 (розширення)	Поступова лібералізація
Критика влади	Повна свобода	Самообмеження	Вибіркова відкритість	Контрольоване повернення
Доступ до інформації	Законодавчі гарантії	Обмеження воєнних даних	Гібридна модель	Нова рівновага
Роль ЗМІ	Четверта влада	Інструмент мобілізації	Партнер відбудови	Еволюція функцій

Ця трансформація інформаційного простору створює складні дилеми для демократичної теорії. Традиційна модель вільних медіа як «сторожового пса демократії» зіштовхується з потребами воєнного часу, коли інформація може прямо впливати на боєздатність та моральний дух суспільства. Українська модель намагається знайти компроміс через диференційований підхід: збереження критичної функції медіа у внутрішніх питаннях при обмеженні висвітлення військово-стратегічних аспектів. Проте межі цього розподілу залишаються рухомими та залежать від суб'єктивних рішень редакцій та влади.

Особливого значення набуває питання місцевого самоврядування в умовах створення військово-цивільних адміністрацій. Гібридна модель, що поєднує ВЦА та органи місцевого самоврядування, створює нові форми публічного управління, де демократично обрані органи співіснують з призначеними військовими адміністраторами [42]. Це рішення дозволяє зберегти елементи демократичного врядування навіть у прифронтових регіонах, проте воно також створює ризики конфлікту повноважень та подвійного підпорядкування. Дослідники зауважують, що така модель може стати тестом для теорії багаторівневого врядування в екстремальних умовах.

Важливим аспектом нової рівноваги є роль громадянського суспільства та

міжнародних інституцій як арбітрів демократичності. Громадська антикорупційна рада при Міноборони та інші громадські організації фактично стають замінниками традиційних опозиційних партій у здійсненні контрольної функції [6]. Це створює нову модель «технократичної опозиції», де критика влади здійснюється не на партійно-політичній, а на експертно-професійній основі. Водночас міжнародні організації (ЄС, НАТО, міжнародні фінансові інститути) набувають ролі зовнішніх гарантів демократичних стандартів, створюючи систему «зовнішньої підзвітності», яка доповнює внутрішні механізми контролю.

Цифровізація стає важливим інструментом збереження демократичних процедур в умовах фізичних обмежень. Впровадження систем електронного голосування, цифрових платформ участі громадян та онлайн-консультацій дозволяє підтримувати елементи демократичної участі навіть за неможливості традиційних форм політичної активності. Проте така цифровізація також створює нові ризики: технологічну нерівність, кібербезпеку, та можливість маніпулювання цифровими процесами. Експерти підкреслюють, що цифрова демократія не може повністю замінити традиційні форми політичної участі, але може стати важливим доповненням в умовах обмежених можливостей.

2.2 Секретність операцій та прозорість витрат: виклики воєнного часу

Основним інструментом балансування між правом на інформацію та захистом державної таємниці у 2025 році залишається «трискладовий тест», що застосовується щоразу, коли постає питання про обмеження доступу до публічної інформації в оборонній сфері [28; 40]. Тест вимагає від розпорядника інформації чіткої відповіді на три запитання: чи слугує обмеження інтересам національної безпеки, чи завдасть розголошення істотної шкоди цим інтересам, і чи ця шкода переважає суспільний інтерес до отримання даних. У 2025 році

судова практика та правозастосування підтверджують, що обмеження доступу має стосуватися не всього документа, а лише конкретних чутливих відомостей (наприклад, координат військових об'єктів чи тактичних характеристик), тоді як фінансові аспекти, що не розкривають замисел операцій, мають залишатися відкритими для верифікації (див. таблицю 2.5).

Таблиця 2.5 – Застосування трискладового тесту в оборонній сфері

<i>Критерій тесту</i>	<i>Застосування в оборонній сфері</i>	<i>Приклади інформації</i>	<i>Статус доступу</i>
Інтереси нацбезпеки	Захист військових планів та операцій	Координати об'єктів, тактика	Обмежений
Істотна шкода	Оцінка реального впливу розголошення	Чисельність особового складу	Диференційований
Суспільний інтерес	Контроль за використанням коштів	Ціни контрактів, постачальники	Відкритий
Пропорційність	Мінімальність обмежень	Фінансові звіти без деталей	Часткова прозорість

Варто зауважити, що практичне застосування цього тесту часто ускладнюється суб'єктивними оцінками посадових осіб, які можуть зловживати принципом секретності для приховування неефективності або корупції. Водночас надмірна прозорість може дійсно зашкодити національній безпеці, створюючи дилему вибору між демократичними цінностями та виживанням держави. Українська практика демонструє пошук «третього шляху» через селективну прозорість, коли контроль здійснюється довіреними інституціями без повного розкриття інформації широкій громадськості. Проте така модель створює ризик формування «каст посвячених», які можуть поступово втрачати зв'язок з громадськими інтересами та перетворюватися на замкнену еліту. Крім того, відсутність чітких і публічних критеріїв застосування трискладового тесту може призводити до його використання як інструменту політичного тиску або селективного правосуддя. Дослідники також зазначають, що український досвід може стати важливим прецедентом для інших країн, які стикаються з подібними викликами, проте його успішність значною мірою залежить від культури

політичної відповідальності та громадянської активності, які не завжди можна просто «імпортувати» разом з формальними процедурами.

Центральним напрямом реформи прозорості у 2025 році стала докорінна перебудова системи оборонних закупівель. Відповідно до рекомендацій Стратегічного огляду оборонних закупівель Україна-НАТО, затвердженого на 75-му саміті Альянсу, Україна здійснила перехід до агентської моделі [16]. У травні 2025 року розпочався процес реорганізації Державного оператора тилу (ДОТ) та його синхронізація з Агенцією оборонних закупівель (АОЗ), що в перспективі має призвести до створення єдиної потужної структури [40]. Важливою управлінською новацією стало розформування Департаменту політики закупівель Міноборони та створення на його базі Департаменту закупівель, що дозволило чітко розмежувати функції формування політики та безпосереднього виконання контрактів.

Таблиця 2.6 – Результати реформи оборонних закупівель у 2025 році

Показник	До реформи (2022-2023)	Після реформи (2024-2025)	Ефект
Кількість закупівельних агенцій	Розпорошені відомства	2 агенції (АОЗ + ДОТ)	Централізація
Час прийняття рішень	До 90 днів	До 30 днів	Прискорення
Обсяг через DOT-Chain	Пілотні проекти	6,2 млрд грн за 4 міс.	Масштабування
Кількість бригад-користувачів	Обмежені	186+ бригад ЗСУ	Повне охоплення

Цифровізація у 2025 році перетворилася з технічного допоміжного засобу на головний запобіжник корупції. Система DOT-Chain Defense стала особливим маркетплейсом для війська, через який станом на грудень 2025 року понад 186 бойових бригад ЗСУ та корпуси Нацгвардії самостійно замовляють необхідну техніку. Результати впровадження системи є вражаючими: лише за чотири місяці 2025 року через цей інструмент до війська було поставлено понад 144 тисячі одиниць дронів та іншої техніки на суму 6,2 млрд грн [25]. Використання електронного кабінету ВЛК та екосистеми «Армія+» також сприяє прозорості

процесів управління персоналом та логістикою, мінімізуючи «паперову» корупцію.

Проте експерти зауважують, що технологічні рішення самі по собі не можуть повністю усунути корупційні ризики, особливо на етапі планування потреб та визначення технічних вимог. Крім того, залежність від цифрових платформ створює нові вразливості, пов'язані з кібербезпекою та можливістю технічних збоїв у найвідповідальніші моменти. Водночас українська модель цифрової прозорості може стати зразком для інших країн, які стикаються з необхідністю модернізації своїх систем оборонних закупівель. Варто також враховувати, що успіх DOT-Chain багато в чому залежить від готовності військових командирів використовувати нові технології замість звичних «паперових» процедур.

Ця культурна трансформація може виявитися не менш складною, ніж технічна імплементація системи. Крім того, високі показники системи можуть створювати хибне відчуття безпеки, коли увага зосереджується на автоматизованих процесах, а контроль за стратегічними рішеннями послаблюється. Дослідники також відзначають ризик надмірної централізації прийняття рішень через цифрові платформи, що може зменшувати гнучкість реагування на місцеві потреби бойових підрозділів.

Виклики залишаються значними, що підтверджують результати державного аудиту. Звіт Рахункової палати за результатами 2024 року, представлений у парламенті у травні 2025 року, зафіксував, що загальний обсяг перевірених коштів сягнув рекордної цифри у 3,68 трлн грн [16]. При цьому найбільша частка виявлених порушень – 184,4 млрд грн – припала саме на сферу безпеки, обороноздатності та цивільного захисту.

Це свідчить про те, що попри впровадження сучасних IT-рішень, інституційний контроль ex-post (після виконання) часто виявляє системні помилки в управлінні майном та бюджетними призначеннями (див. таблицю 2.7).

Таблиця 2.7 – Результати аудитів Рахункової палати у 2024 році

<i>Сфера аудиту</i>	<i>Обсяг перевірених коштів (млрд грн)</i>	<i>Виявлені порушення (млрд грн)</i>	<i>Частка порушень (%)</i>
Безпека і оборона	687,3	184,4	26,8
Соціальна сфера	1200,0	58,7	4,9
Економічна діяльність	980,5	72,1	7,4
Загальний обсяг	3680,0	217,5	5,9

Позитивним трендом є те, що у 2025 році 90% аудитів Рахункової палати проводяться за міжнародними стандартами ISSAI, що робить їхні висновки легітимними для західних аудиторів, які контролюють використання фінансової допомоги [16]. Це особливо важливо в контексті отримання України мільярдних траншів від США, ЄС та інших партнерів, які вимагають чітких гарантій цільового використання коштів. Водночас високий відсоток порушень у оборонній сфері вказує на необхідність посилення превентивних заходів контролю, а не лише пост-факторних перевірок. Проте слід враховувати, що частина виявлених «порушень» може бути наслідком об'єктивних труднощів воєнного часу, коли традиційні процедури закупівель не відповідають динаміці бойових потреб. Це ставить питання про необхідність розробки окремих стандартів аудиту для воєнного часу, які б враховували специфіку умов, не знижуючи при цьому вимог до цільового використання коштів. Крім того, висока цифра порушень може також свідчити про підвищену ретельність аудиторів у цей період, коли кожна копійка на рахунку. Експерти зауважують, що порівняння показників порушень у воєнний та мирний час є не зовсім коректним через кардинально різні умови функціонування державного апарату.

Парламентський нагляд за «секретними» видатками у 2025 році здійснюється переважно через Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки. У межах комітету створено спеціалізовані підкомітети, зокрема з питань оборонних закупівель та демократичного цивільного нагляду, які мають доступ до інформації з обмеженим доступом [44]. Проте аналітики «Зеленої книги» Лабораторії законодавчих ініціатив (липень 2025) вказують на проблему

«слабкого контролю» парламенту над діями Уряду в секторі безпеки через складну конституційну архітектуру взаємодії в трикутнику «Парламент – Уряд – Президент» [46]. В умовах війни виконавча вертикаль об'єктивно домінує, що створює ризики недостатньої глибини опрацювання депутатами оборонних програм.

Дослідники підкреслюють, що українська модель парламентського контролю в умовах війни балансує між необхідністю збереження таємниці та вимогою демократичної підзвітності через створення «кіл довіри» – обмежених груп депутатів, які мають доступ до секретної інформації. Проте ця модель створює ризик фрагментації парламентського контролю та може призводити до ситуації, коли більшість депутатів приймає рішення про виділення коштів, не маючи повної інформації про їх призначення.

Громадський сектор у 2025 році виступає ключовим партнером держави у забезпеченні прозорості. Новий склад Громадської антикорупційної ради при Міноборони, обраний у січні 2025 року через сервіси «Дія» за участю мільйонів громадян, став дієвим інструментом верифікації [48]. Попередній досвід роботи Ради показав, що громадський контроль здатний запобігти втратам бюджету на суму понад 250–300 млн грн через вчасне виявлення завищених цін або неякісних товарів, як це було у випадках з мінометними мінами та бронежилетами [31]. У липні 2025 року АОЗ та ДОТ спільно з НАЗК презентували нову антикорупційну інфраструктуру, яка базується на стандартах НАТО та передбачає постійний зовнішній моніторинг діяльності агенцій.

Варто зазначити, що роль громадських організацій як «замінників» традиційних опозиційних партій у здійсненні контролю створює нову модель «технократичної опозиції». Це може бути ефективним в короткостроковій перспективі, проте в довгостроковому плані може призводити до послаблення політичної конкуренції та зменшення ролі виборчої демократії в контролі над владою.

Таблиця 2.8 – Роль різних учасників у забезпеченні прозорості оборонних витрат

<i>Учасники</i>	<i>Інструменти контролю</i>	<i>Обсяг впливу</i>	<i>Обмеження</i>
Парламентські комітети	Закриті слухання, бюджетні погодження	Законодавчий рівень	Секретність інформації
Рахункова палата	Аудити за стандартами ISSAI	3,68 трлн грн	Post-factum контроль
Громадські організації	Громадська рада, моніторинг тендерів	250-300 млн грн заощаджень	Обмежений доступ
Медіа	Журналістські розслідування	Формування громадської думки	Воєнна цензура

Інформаційний вимір прозорості у 2025 році характеризується концепцією «балансу правди і мовчання». Українська медіаспільнота під тиском воєнного стану та вимог безпеки змушена дотримуватися суворих обмежень щодо розголошення оперативних планів, проте журналістські розслідування щодо зловживань у тилу (закупівлі продуктів, палива) залишаються потужним фактором тиску на владу. Комісія з журналістської етики наголошує, що воєнний стан не є індульгенцією для корупції, а розслідувачі виконують функцію «очей суспільства» там, де державні реєстри закриті. Водночас медіа самі перебувають у кризовому стані: за даними Нацради, до 79% редакцій повідомили про дефіцит кадрів, а 40% зазнали фізичних втрат техніки через обстріли [8].

Ця ситуація створює складну дилему для демократичного суспільства: з одного боку, медіа мають виконувати свою традиційну роль «сторожового пса» демократії, з іншого – вони не можуть ігнорувати вимоги національної безпеки. Українська модель намагається знайти компроміс через створення «червоних ліній» – тем, які журналісти добровільно не висвітлюють, та «зелених зон» – сфер, де критика влади залишається не лише можливою, але й необхідною. Проте така система добровільних обмежень створює ризик поступової ерозії критичної функції медіа, особливо коли межі між «червоними» та «зеленими» зонами визначаються не чітко сформульованими критеріями, а суб'єктивними оцінками редакцій або тиском з боку владних структур. Крім того, кадрова криза в медіасфері може призводити до зниження професійних стандартів, коли на місце

досвідчених журналістів приходять менш підготовлені кадри, які можуть бути більш схильними до самоцензури або маніпулювання. Експерти також зазначають, що концентрація медіаресурсів на воєнній тематиці може призводити до занедбання інших важливих сфер суспільного життя, де також можуть відбуватися зловживання владою.

Роль міжнародної координації також набуває особливого значення. Проєкт INTER PARES у 2024–2025 роках сприяв посиленню бюджетної спроможності Верховної Ради, зокрема через обмін досвідом із Бюджетним комітетом Європарламенту [57]. Європейська Комісія у своєму звіті від листопада 2024 року підвищила оцінку реформи публічного управління та фінансового контролю в Україні, відзначивши перехід до секторного нагляду за європейськими стандартами.

Це міжнародне визнання є важливим не лише з престижних міркувань, але й з практичних – воно полегшує отримання подальшої фінансової та технічної допомоги.

Водночас залежність від зовнішнього визнання створює ризик того, що українська система контролю може розвиватися в напрямку задоволення зовнішніх очікувань, а не внутрішніх потреб ефективного управління. Це вимагає постійного балансування між міжнародними стандартами та національними особливостями.

Крім того, міжнародна підтримка може створювати залежність від зовнішніх донорів, яка в довгостроковій перспективі може обмежувати суверенітет національної системи контролю. Важливо також враховувати, що стандарти НАТО та ЄС самі по собі не є панацеєю від корупції, як показує досвід деяких країн-членів цих організацій, де існують серйозні проблеми з прозорістю та підзвітністю в оборонній сфері.

2.3 Цифрові платформи громадського моніторингу як відповідь на обмеження традиційного контролю під час війни

Трансформація системи публічного управління в Україні під час повномасштабної війни призвела до виникнення особливого феномену – цифрової стійкості контрольних механізмів. В умовах, коли традиційні інструменти демократичного нагляду (фізична присутність спостерігачів, паперова звітність, відкритий доступ до фізичних реєстрів) були обмежені безпековими ризиками або закритістю оборонного сектору, саме цифрові платформи стали головною відповіддю суспільства та держави на виклик збереження підзвітності [37]. Публічно-управлінська сутність цього процесу полягає у переході до моделі «алгоритмічної прозорості», де моніторинг здійснюється не через дискреційні перевірки, а через системний аналіз великих даних та інтегровані цифрові екосистеми. Дослідники зазначають, що така трансформація може змінити саму природу демократичного контролю, перетворюючи його з епізодичного втручання на постійний процес моніторингу.

Центральним елементом цієї нової архітектури у 2025 році є екосистема DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management) [55]. Концепція DREAM, яка виникла навесні 2022 року, у 2025-му стала «цифровим хребтом» реформи управління публічними інвестиціями [49]. Платформа функціонує як «єдине вікно» для планування, реалізації та моніторингу проєктів відновлення, забезпечуючи відстежуваність кожного етапу – від оцінки збитків до введення об'єкта в експлуатацію. Особливістю DREAM для громадського моніторингу є впровадження міжнародного стандарту відкритих даних Open Contracting Data Standard (OCDS), що дозволяє будь-якому користувачу у світі аналізувати пріоритетність та ефективність витрат у режимі реального часу. Станом на 2025 рік у системі зареєстровано понад 8 тисяч проєктів та ідей відбудови, а Середньостроковий план пріоритетних публічних інвестицій на рівні держави вперше був сформований саме через цю платформу.

Важливим управлінським аспектом DREAM є інтеграція з дев'ятьма різними IT-рішеннями, включаючи Prozorro, Реєстр пошкодженого та знищеного майна та електронну систему будівництва (e-Construction). Це створює систему наскрізного контролю, яка мінімізує ризики людського чинника. Для громадянського суспільства DREAM надає модуль аналітики (bi.dream.gov.ua), який дозволяє громадським організаціям проводити незалежний аудит проєктів, виявляти аномалії в ціноутворенні та контролювати цільове використання донорських коштів [4]. Уряд ухвалив низку нормативних актів, які закріпили DREAM як обов'язковий інструмент для всіх державних проєктів відновлення, що значно підвищило довіру міжнародних інвесторів.

Проте варто зауважити, що створення «єдиного вікна» може також призводити до надмірної централізації контролю, де всі дані концентруються в одній системі. Це створює ризики не лише технічного характеру (збої, кібератаки), але й політичного – можливість селективного управління доступом до інформації залежно від політичних інтересів. Крім того, складність інтеграції з дев'ятьма різними системами може створювати технічні вразливості та труднощі у забезпеченні оперативного функціонування всієї екосистеми. Дослідники також зазначають, що успіх DREAM значною мірою залежить від політичної стабільності та безперервності управлінських рішень. В умовах можливих змін влади після завершення війни, така централізована система може стати інструментом політичного впливу, особливо якщо механізми незалежного нагляду за алгоритмами пріоритизації проєктів не будуть належним чином інституціоналізовані. Крім того, орієнтація на міжнародні стандарти, хоч і підвищує довіру донорів, може призводити до формалізації процедур на шкоду швидкості реагування на реальні потреби місцевих громад.

У сфері безпосереднього оборонного забезпечення відповіддю на обмеження традиційного логістичного контролю стала платформа DOT-Chain Defence [3]. Це цифровий маркетплейс, який радикально змінив парадигму постачання Збройних Сил України [3]. Станом на грудень 2025 року понад 186 бойових бригад ЗСУ та корпуси Національної гвардії отримали можливість

самостійно замовляти необхідну техніку та озброєння через цю систему. За перші чотири місяці 2025 року через DOT-Chain було поставлено понад 144 тисячі одиниць дронів, засобів РЕБ та іншої техніки на загальну суму понад 6,2 млрд грн. З управлінської точки зору, DOT-Chain забезпечує «швидкість актуальності», скорочуючи цикл забезпечення з місяців до днів, та водночас створює прозорий цифровий слід для антикорупційного моніторингу [25].

Успіх DOT-Chain демонструє потенціал децентралізованого підходу до оборонних закупівель, проте водночас створює нові виклики. Надання бригадам права самостійного замовлення може призводити до дублювання потреб, неоптимального планування ресурсів та складнощів у стандартизації озброєння. Крім того, швидкість прийняття рішень, яка є перевагою системи в бойових умовах, може обмежувати можливості для ретельного аналізу пропозицій та перевірки постачальників. Варто також врахувати, що DOT-Chain фактично перетворює бойові підрозділи на споживачів у цифровому маркетплейсі, що може призводити до комерціалізації військових відносин та втрати традиційних принципів субординації. Експерти зазначають, що така модель може працювати ефективно в умовах активного конфлікту, коли оперативність є пріоритетом, проте в мирний час вона може призводити до розпорошення відповідальності та ускладнення стратегічного планування оборонних потреб. Крім того, залежність від комерційних постачальників через цифрову платформу може створювати ризики для національної безпеки, особливо якщо серед постачальників з'являться особи або компанії, пов'язані з ворожими державами.

Цифровізація також стала інструментом легітимізації громадського представництва у військових структурах. Формування Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України у січні 2025 року відбулося на основі загальнонаціональних онлайн-виборів із автентифікацією через сервіс «Дія» [48]. Це дозволило забезпечити максимальну репрезентативність (участь взяли мільйони громадян) та унеможливити технічні втручання в підрахунок голосів. Сформована таким чином Рада отримала мандат на верифікацію закритих оборонних закупівель, виступаючи «сенсором»

суспільної довіри всередині системи [9].

Використання цифрових технологій для формування громадських рад створює новий прецедент електронної демократії, проте також вимагає критичної оцінки. Онлайн-голосування, попри технічні гарантії, може виключати з процесу участі найбільш вразливі групи населення (людей похилого віку, жителів віддалених районів, осіб з обмеженими можливостями), що може спотворювати репрезентативність результатів. Крім того, цифрові вибори можуть бути більш схильними до маніпулювання громадською думкою через соціальні мережі та інформаційні кампанії. Особливо проблематичним є той факт, що алгоритми відбору кандидатів та процедури верифікації виборців залишаються закритими для публічного аудиту. Це створює ситуацію, коли громадськість має довіряти технологічним рішенням, не маючи можливості їх перевірити. Дослідники також вказують на ризик того, що цифрові інструменти демократії можуть створювати ілюзію участі, коли громадяни отримують враження впливу на рішення, але фактичний контроль залишається у невеликій групі технократів, які управляють алгоритмами та визначають параметри вибору.

Для військовослужбовців та їхніх родин ключовим інструментом цифрової взаємодії стала екосистема «Армія+» [24]. Платформа не лише запровадила електронні рапорти та опитування, а й стала каналом для надання професійної експертизи. Наприклад, у травні 2025 року в застосунку стартував спеціалізований курс про оборонні закупівлі для тисячі офіцерів, відповідальних за логістику. Окрім цього, цифровізація військово-лікарських комісій (ВЛК), де з 1 квітня 2025 року всі висновки формуються виключно в електронній формі, дозволила суттєво знизити корупційні ризики на тактичному рівні та забезпечити прозорість обліку персоналу через оновлену систему «Імпульс» [50].

Ці нововведення, безумовно, підвищують ефективність військової бюрократії, проте створюють нову залежність від цифрової інфраструктури. В умовах активного конфлікту, коли противник може здійснювати кібератаки на військові системи, така залежність може стати вразливістю. Крім того, повна

цифровізація процесів може ускладнювати роботу в польових умовах, де доступ до інтернету обмежений або відсутній.

Незалежний медіа-моніторинг у 2025 році також зазнав технологічної еволюції. Згідно з дослідженням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, понад 41% українських медіа почали активно використовувати інструменти штучного інтелекту для OSINT-розслідувань та аналізу відкритих даних [52; 48]. Це стало необхідністю, оскільки частина реєстрів залишається закритою, а журналісти-розслідувачі змушені використовувати складні алгоритми для виявлення зв'язків постачальників із підсанкційними особами або обходу санкцій через треті юрисдикції. Медіа у 2025 році розглядаються не як сторонні спостерігачі, а як «інфраструктура відновлення» та активні стейкхолдери, що забезпечують верифікацію дій влади там, де традиційний контроль пробуксовує [50].

Впровадження штучного інтелекту в журналістську діяльність відкриває нові можливості для розслідувальної роботи, проте також створює етичні та методологічні виклики. Алгоритми можуть мати вбудовані упередження, що призводить до хибних висновків або дискримінації певних груп. Крім того, автоматизація аналізу може зменшувати роль людського судження та контексту, що є особливо важливими при роботі з чутливою інформацією в умовах війни. Серйозною проблемою є також те, що журналісти, які використовують ШІ-інструменти, можуть втрачати навички критичного аналізу та стати залежними від алгоритмічних висновків. Це створює ризик формування «кіборг-журналістики», де людина стає лише посередником між алгоритмом та аудиторією, втрачаючи власну аналітичну спроможність. Крім того, використання ШІ для OSINT-розслідувань може призводити до порушення приватності та створення нових форм стеження за громадянами. Експерти зауважують, що відсутність регулювання використання ШІ в медіасфері може призводити до появи «алгоритмічних булінгів», коли автоматизовані системи несправедливо фокусуються на певних особах або організаціях без належних підстав.

Важливим елементом громадського нагляду за гуманітарними ресурсами стала цифровізація обліку допомоги. Верховна Рада у вересні 2025 року ухвалила зміни до Закону «Про гуманітарну допомогу», які ввели поняття «верифікованої гуманітарної організації» та зобов'язали використовувати цифрові інструменти для звітування про використання транспортних засобів, ввезених для потреб Сил оборони та евакуації [35]. Це дозволило зробити процес розподілу ресурсів більш прозорим, а громадські організації отримали правові підстави для оперативного використання активів у воєнний час.

Попри значні успіхи, цифровізація контролю стикається з викликами. Аналітична «Зелена книга» Лабораторії законодавчих ініціатив (липень 2025) вказує на «слабкий контроль Парламенту» над певними цифровими реєстрами через особливості конституційної архітектури взаємодії між гілками влади [46]. Існує ризик надмірної концентрації даних у виконавчій вертикалі без належного зовнішнього аудиту алгоритмів, що використовуються для пріоритизації проєктів у DREAM чи вибору постачальників у DOT-Chain. Крім того, кадровий дефіцит у медіа та ГО (до 79% редакцій повідомили про кризу кадрів) обмежує спроможність громадянського суспільства повноцінно використовувати весь аналітичний потенціал цифрових платформ [22].

Ці виклики вказують на більш широкую проблему цифрового розриву, коли переваги від нових технологій отримують лише ті організації та особи, які мають достатні ресурси та компетенції для їх використання. Це може призводити до нової форми нерівності в доступі до здійснення громадського контролю, де технологічно озброєні організації домінують над традиційними формами громадянської активності. Експерти також зазначають, що надмірна цифровізація може призводити до втрати інституційної пам'яті та досвіду, накопиченого в традиційних формах контролю. Коли всі процеси переводяться в цифровий формат, існує ризик втрати навичок та процедур, які були випрацьовані десятиліттями практики. Це може стати особливо проблематичним в період пост-конфліктного відновлення, коли може знадобитися повернення до більш традиційних форм управління. Крім того, концентрація на технологічних

рішеннях може відволікати увагу від більш глибоких структурних проблем демократичного врядування, створюючи ілюзію того, що всі проблеми можна вирішити за допомогою правильних алгоритмів та інтерфейсів.

Використання цифрових платформ у 2025 році також потребувало нової етичної рамки. Комісія з журналістської етики розробила рекомендації щодо взаємодії з військовим командуванням, які підкреслюють необхідність балансу між «правом знати» та «необхідністю мовчати» щодо таємної інформації. Цифровий моніторинг тепер базується на принципі «трискладового тесту», де кожне обмеження доступу до даних у реєстрах має бути обґрунтованим через призму національної безпеки, а не просто воєнною доцільністю [22; 47].

Ця етична рамка є важливим кроком у напрямку збереження демократичних цінностей в умовах війни, проте її практичне застосування залишається складним. Відсутність чітких та публічних критеріїв застосування трискладового тесту може призводити до суб'єктивних рішень, а технічна складність цифрових систем може ускладнювати розуміння того, яка саме інформація обмежується та з яких причин.

Станом на кінець 2025 року Україна вибудувала складну систему цифрових платформ громадського моніторингу, що стали дієвою альтернативою традиційному контролю. Екосистеми DREAM, DOT-Chain та «Армія+» трансформували пасивний нагляд у активну участь громадян у врядуванні.

Це не лише забезпечує ефективне використання національних та міжнародних ресурсів, а й формує нову якість демократії – «мережеву підзвітність», яка здатна функціонувати навіть в умовах найвищих безпекових загроз.

Головним завданням на майбутнє залишається масштабування цих рішень на всі сфери державного управління та забезпечення їх повної сумісності зі стандартами НАТО та ЄС.

Водночас важливо усвідомлювати, що цифрова трансформація контролю не є панацеєю від всіх проблем демократичного врядування. Технології можуть посилювати існуючі нерівності, створювати нові форми виключення та

концентрації влади. Успіх української моделі значною мірою залежить від здатності суспільства зберігати критичне ставлення до цифрових рішень та забезпечувати їх підзвітність традиційним демократичним інститутам.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

3.1 Реальні можливості і доступні перспективи комплексного використання технологій штучного інтелекту та блокчейн у системі демократичного нагляду сектору безпеки

Демократичний парадокс, з яким зіткнулася Україна у 2022-2025 роках – необхідність зберігати цивільний контроль над силовими структурами при збереженні швидкості прийняття рішень – поставив питання про межі традиційних підходів до нагляду. Аналіз функціонування екосистем DREAM, DOT-Chain та інших платформ показав, що поточні цифрові рішення, хоч і покращують прозорість, все ще залишаються обмеженими у своїх можливостях. Вони потребують значних людських ресурсів для аналізу даних, схильні до суб'єктивних інтерпретацій та не завжди здатні виявляти складні корупційні схеми в режимі реального часу.

Технології штучного інтелекту та блокчейн потенційно можуть «пройти» ці обмеження, проте важливо реалістично оцінити їх можливості та складності впровадження. Штучний інтелект у своїй основі – це набір алгоритмів машинного навчання, які аналізують великі масиви даних для виявлення закономірностей, які людина може не помітити або на виявлення яких витратить надто багато часу. В контексті контролю за сектором безпеки, ШІ може працювати з фінансовими даними, аналізувати документообіг, порівнювати ціни в тендерах, відстежувати терміни виконання контрактів. Проте ці алгоритми потребують «навчання» на великих обсягах якісних даних, яких в Україні часто бракує через специфіку воєнного часу та історичну закритість сектору безпеки.

Блокчейн – це технологія розподіленого реєстру, де кожна операція записується у «блоки», що пов'язані один з одним криптографічними хешами,

створюючи ланцюжок записів, який практично неможливо змінити ретроспективно. Кожен новий запис має бути підтверджений мережею учасників, що унеможлиблює фальсифікацію даних одним актором. В теорії це ідеально підходить для сектору безпеки, де важливо забезпечити незмінність записів про закупівлі, переміщення техніки або використання ресурсів. Проте на практиці блокчейн потребує значних обчислювальних ресурсів, споживає багато енергії та працює повільно порівняно зі звичайними базами даних.

Реалістичне застосування ІІІ у демократичному нагляді на найближчі 3-5 років обмежується кількома конкретними завданнями.

1. По-перше, автоматизований аналіз тендерної документації для виявлення підозрілих цін або постачальників. Алгоритми можуть порівнювати ціни на аналогічні товари, виявляти постачальників з підозрілими реєстраційними даними або відстежувати компанії, що систематично виграють тендери.

2. По-друге, аналіз фінансових потоків для виявлення незвичайних транзакцій або відхилень від затверджених бюджетів.

3. По-третє, обробка звітності для автоматичного виявлення невідповідностей між плановими та фактичними показниками.

Проте навіть ці базові застосування стикаються з серйозними обмеженнями. Українські державні бази даних часто мають низьку якість – неповну, неуніфіковану або застарілу інформацію. ІІІ-алгоритми можуть давати багато хибних спрацювань, що перевантажить і без того обмежені ресурси контролюючих органів. Крім того, розробка та налаштування таких систем потребує висококваліфікованих ІТ-спеціалістів, яких в Україні бракує через еміграцію та мобілізацію.

Основні практичні обмеження для впровадження цих технологій в Україні включають: недостатню якість та обсяг даних у державних системах, високу вартість розробки та підтримки (орієнтовно \$5-10 млн для базової ІІІ-системи аналізу тендерів), брак електроенергії для енергоємних блокчейн-операцій, кадровий дефіцит ІТ-спеціалістів через мобілізацію та еміграцію. Крім того,

існують ризики кібербезпеки – ІІІ-системи можуть стати мішенню для ворожих кібератак, а блокчейн, попри свою захищеність, вразливий на рівні точок доступу (інтерфейсів та кінцевих пристроїв).

Етичні обмеження також є значущими. Використання ІІІ для аналізу поведінки військовослужбовців може порушувати їхні права на приватність, а автоматизовані системи схильні до упереджень, які можуть дискримінувати певні групи. Важливо забезпечити, щоб алгоритми були прозорими та підлягали регулярному аудиту з боку незалежних експертів.

Таблиця 3.1 – Реалістичні можливості ІІІ в демократичному контролі (горизонт 2027-2030 рр.)

<i>Сфера застосування</i>	<i>Технічна складність</i>	<i>Реальні очікування</i>
Аналіз тендерної документації	Середня	Автоматизація 40-50% перевірок цін
Виявлення дублювання закупівель	Низька	Зменшення дублювання на 20-25%
Моніторинг термінів виконання	Низька	Раннє попередження про затримки
Аналіз фінансових аномалій	Висока	Виявлення 60-70% підозрілих транзакцій
Обробка звітності	Середня	Скорочення часу обробки у 2-3 рази
Прогнозування потреб	Дуже висока	Обмежені можливості через нестабільність
Аналіз соцмереж військових	Неетично	Неприйнятно для демократичного суспільства
Геопросторовий аналіз	Висока	Потребує спеціалізованого обладнання

Блокчейн-технології мають потенціал для підвищення довіри до системи контролю, проте їх практичне застосування обмежене технічними та економічними факторами. Україна поки що не має достатньої енергетичної та обчислювальної інфраструктури для повномасштабного блокчейн-реєстру всіх оборонних операцій. Більш реалістичним є вибіркове використання блокчейн для найбільш важливих транзакцій – великих міжнародних контрактів, розподілу гуманітарної допомоги або ключових призначень на посади.

Конкретне застосування може виглядати так: створення блокчейн-реєстру

для контрактів вартістю понад 10 млн грн, де кожен етап – від оголошення тендеру до підписання акту приймання – записується у незмінному вигляді. Це не потребуватиме величезних ресурсів, але забезпечить прозорість найбільш значущих угод. Громадські організації матимуть доступ до цих записів через спеціальні інтерфейси, що дозволить їм відстежувати дотримання процедур без доступу до конфіденційної інформації.

Проте навіть такий обмежений блокчейн стикається з проблемами.

1. По-перше, він потребує консенсусу учасників мережі, що може бути проблематичним, якщо серед учасників є представники різних відомств з конфліктними інтересами.

2. По-друге, блокчейн забезпечує незмінність записів, але не їх достовірність – якщо у систему внести хибні дані, вони залишаться незмінними, але помилковими.

3. По-третє, технологія потребує постійної технічної підтримки висококваліфікованими фахівцями, яких в Україні може бракувати.

Таблиця 3.2 – Реалістичний план впровадження ІІІ та блокчейн (з урахуванням обмежень)

<i>Етап</i>	<i>Часові рамки</i>	<i>Практичні завдання</i>
Пілотне тестування	2026-2027	Тестування ІІІ на аналізі 100 тендерів
Базова автоматизація	2027-2028	ІІІ для обробки звітності в 3-5 відомствах
Вибірковий блокчейн	2028-2029	Блокчейн для контрактів >10 млн грн
Розширення ІІІ-функцій	2029-2030	Аналіз фінансових аномалій у 70% систем
Інтеграція систем	2030-2032	З'єднання різних ІІІ-модулів
Стандартизація	2032-2035	Єдині стандарти з партнерами НАТО
Незалежний аудит	Постійно	Перевірка алгоритмів третіми сторонами
Навчання персоналу	Постійно	Підготовка фахівців для роботи з системами

Реальні перспективи впровадження ІІІ та блокчейн у українську систему демократичного контролю є скромнішими, ніж може здаватися з теоретичних

міркувань. Найбільш практичним кроком на найближчі роки є створення гібридних систем, де ШІ допомагає аналітикам виявляти потенційні проблеми, але всі рішення залишаються за людьми. Такі системи можуть значно підвищити ефективність існуючих контролюючих органів, проте не змінять радикально логіку демократичного нагляду.

Ключовими обмеженнями залишаються недостатня кількість якісних даних для навчання алгоритмів, брак висококваліфікованих ІТ-спеціалістів, енергетичні проблеми та високі витрати на розробку і підтримку систем. Крім того, в умовах війни пріоритети спрямовані на безпосередні бойові потреби, а не на довгострокові технологічні проекти.

Водночас поступове впровадження цих технологій може допомогти розв'язати частину демократичного парадоксу «воєнної демократії». ШІ-системи здатні пришвидшити обробку рутинної інформації, дозволяючи контролюючим органам зосереджуватися на найбільш важливих питаннях. Блокчейн може забезпечити додаткову довіру міжнародних партнерів до української системи управління ресурсами.

Найбільш реалістичним сценарієм є поетапне впровадження окремих ШІ-модулів у існуючі системи, починаючи з найпростіших завдань – автоматизації обробки звітів, перевірки цін у тендерах, виявлення дублювання закупівель. Блокчейн може використовуватися вибірково для найбільш важливих операцій, що потребують максимальної прозорості.

Успіх цих технологій залежатиме не стільки від їх технічної досконалості, скільки від здатності українського суспільства зберегти критичне мислення та людський контроль над автоматизованими системами. Технології мають залишатися інструментами демократії, а не її заміниками. Українська модель «воєнної демократії» може справді стати прикладом розумного використання сучасних технологій для посилення, а не підміни традиційних демократичних інститутів, проте цей процес буде тривалим та потребуватиме постійної уваги до збереження балансу між ефективністю та підзвітністю.

3.2 Пропозиції щодо впровадження логіки «воєнної демократії» для повоєнного і післявоєнного періоду України

Українська «воєнна демократія», народжена з необхідності розв'язати демократичний парадокс – зберегти цивільний контроль при збереженні швидкості життєво важливих рішень – створила унікальний досвід гармонізації ефективності та підзвітності в екстремальних умовах. Проте найбільший виклик полягає не в тому, як зберегти демократію під час війни, а в тому, як не втратити набуті інновації після її завершення. Історія показує, що більшість надзвичайних інститутів зникає з поверненням до мирного життя, проте деякі елементи української моделі «воєнної демократії» можуть стати постійним надбанням національної системи врядування, якщо їх вдасться адаптувати до умов мирного часу.

Аналіз трансформацій у секретності операцій та прозорості витрат, еволюції цифрових платформ громадського моніторингу, а також перспектив використання штучного інтелекту та блокчейн дозволяє виокремити кілька ключових принципів «воєнної демократії», які мають потенціал для збереження у повоєнний період. По-перше, це принцип «селективної прозорості» – диференційованого підходу до відкритості інформації залежно від її чутливості, але з обов'язковим контролем за критеріями секретності з боку довірених інститутів. По-друге, «технологічна підзвітність» – використання цифрових платформ не як замінників традиційного контролю, а як інструментів його посилення та пришвидшення. По-третє, «мережева участь» – залучення громадських організацій не як сторонніх критиків, а як партнерів у процесі управління та контролю.

Ці принципи не повинні зникнути з припиненням воєнного стану, оскільки вони вирішують не лише воєнні, але й мирні проблеми демократичного врядування: повільність бюрократичних процедур, інформаційну непрозорість, відчуженість громадян від прийняття рішень. Більше того, повоєнна Україна

стикнеться з новими викликами – відновленням зруйнованої інфраструктури, реінтеграцією територій, адаптацією ветеранів, боротьбою з корупцією в умовах величезних міжнародних інвестицій – які потребуватимуть тієї ж швидкості та підзвітності, що й воєнні рішення.

Конкретні пропозиції щодо інституційної адаптації логіки «воєнної демократії» мають враховувати специфіку кожної сфери врядування. У парламентському контролі доцільно зберегти досвід роботи спеціалізованих підкомітетів з розширеними повноваженнями доступу до секретної інформації, але адаптувати їх для контролю за іншими чутливими сферами – енергетичною безпекою, стратегічними інфраструктурними проєктами, боротьбою з організованою злочинністю. Інститут Військового омбудсмена може стати прототипом для створення спеціалізованих омбудсменів у інших сферах – Енергетичного омбудсмена, Цифрового омбудсмена, Екологічного омбудсмена – які матимуть розширені повноваження щодо захисту прав громадян у специфічних ситуаціях.

Система громадських антикорупційних рад, апробована у Міністерстві оборони, може бути поширена на всі ключові відомства, але з адаптацією до мирних умов. Замість контролю за оборонними закупівлями такі ради контролюватимуть великі інфраструктурні проєкти, розподіл коштів відновлення, державні інвестиції у зелену енергетику. Принцип формування через цифрові платформи з автентифікацією через «Дію» може забезпечити високу легітимність та репрезентативність цих органів навіть у мирний час.

Особливу увагу заслуговує адаптація цифрових екосистем. DREAM-платформа, створена для управління проєктами відновлення, може стати постійною системою управління всіма державними інвестиціями. DOT-Chain, апробований для оборонних закупівель, може бути адаптований для закупівель у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. Екосистема «Армія+» може стати прототипом для «Держава+» – єдиної платформи взаємодії громадян з усіма державними службами.

Таблиця 3.3 – Адаптація інститутів «воєнної демократії» для мирного часу

<i>Воєнний інститут</i>	<i>Мирний аналог</i>	<i>Сфера застосування</i>
Військовий омбудсмен	Галузеві омбудсмени	Енергетика, цифровізація, екологія
ГАР при МО	ГАР при ключових відомствах	Охорона здоров'я, освіта, інфраструктура
DREAM (відновлення)	DREAM (державні інвестиції)	Всі публічні інвестиційні проєкти
DOT-Chain (оборона)	PublicChain (держзакупівлі)	Медицина, освіта, соціальна сфера
«Армія+»	«Держава+»	Універсальна платформа держпослуг
Комітети з секретним доступом	Комітети стратегічного нагляду	Енергобезпека, критична інфраструктура
Трискладовий тест	Тест публічного інтересу	Всі обмеження доступу до інформації
Воєнні ЗМІ стандарти	Кризові медіа протоколи	Надзвичайні ситуації, екологічні кризи
Цифрова ідентифікація	Універсальна цифрова участь	Референдуми, громадські обговорення

Проте найскладнішим завданням буде збереження духу «швидкості та відповідальності», який характеризує «воєнну демократію», в умовах, коли зникне відчуття екзистенційної загрози, що мотивувало до ефективних рішень під час війни. Мирний час може принести спокусу повернутися до повільних бюрократичних процедур, формальних погоджень, безкінечних консультацій. Щоб цього уникнути, необхідно інституціоналізувати принципи швидкості через законодавчі норми: встановити максимальні терміни прийняття рішень у критичних сферах, створити механізми «швидких треків» для стратегічних проєктів, запровадити відповідальність посадовців за необґрунтовані затримки.

Водночас потрібно уникнути ризику «авторитарного дрейфу» – ситуації, коли звичка до швидких рішень призведе до ігнорування демократичних процедур. Історія знає багато прикладів, коли посткризові суспільства, звиклі до ефективного керівництва в надзвичайних умовах, поступово втрачали демократичні традиції на користь «сильної руки». Тому збереження елементів «воєнної демократії» має супроводжуватися посиленням, а не ослабленням традиційних демократичних інститутів – парламенту, судів, місцевого

самоврядування, вільних медіа.

Особливе значення матиме адаптація етичних принципів «воєнної демократії». Концепція «балансу правди і мовчання», сформована медіа під час війни, може еволюціонувати у принципи відповідального висвітлення кризових ситуацій – від пандемій до техногенних катастроф. Досвід роботи журналістів з обмеженою інформацією без втрати критичної функції може стати основою для нових професійних стандартів.

Технологічні інновації «воєнної демократії» також потребують адаптації до мирних викликів. Досвід використання ШІ для аналізу оборонних даних може бути застосований для моніторингу екологічного стану, прогнозування соціальних напружень, оптимізації міського планування. Блокчейн-технології, апробовані для відстеження військових поставок, можуть забезпечити прозорість розподілу соціальних виплат, контроль за використанням природних ресурсів, незмінність записів про земельні права.

Таблиця 3.4 – Етапи переходу від «воєнної» до «мирної» демократії

<i>Етап</i>	<i>Часові рамки</i>	<i>Ключові завдання</i>
Підготовка переходу	За 6-12 міс. до завершення війни	Аналіз досвіду, розробка законопроектів
Законодавче закріплення	0-6 міс. після війни	Ухвалення законів про адаптацію інститутів
Пілотне впровадження	6-18 міс. після війни	Тестування у 2-3 ключових сферах
Масштабування	1,5-3 роки	Поширення на всі релевантні галузі
Оптимізація	3-5 років	Коригування на основі досвіду
Інституціоналізація	5-7 років	Остаточне вбудовування у систему
Міжнародна сертифікація	5-10 років	Визнання моделі партнерами
Навчання інших країн	10+ років	Експорт української моделі
Постійна адаптація	Безперервно	Відповідь на нові виклики

Критично важливою є поетапність переходу. Надто швидка демобілізація «воєнних» інститутів може призвести до втрати накопиченого досвіду та повернення до дореформених проблем. Надто повільна – до їх закостеніння та перетворення на нові джерела бюрократизації. Оптимальним видається

дворічний перехідний період, протягом якого воєнні інститути поступово адаптуватимуться до мирних функцій зі збереженням ключових принципів швидкості та підзвітності.

Міжнародний вимір також має бути врахований. Українська модель «воєнної демократії» може стати важливим внеском у глобальну теорію демократичного врядування, особливо актуальним в епоху зростаючих глобальних кризів – від зміни клімату до пандемій. Країни, які стикаються з необхідністю швидкого реагування на кризи без втрати демократичних цінностей, можуть навчатися з українського досвіду. Це створює можливість для України стати центром інновацій у сфері «кризової демократії», експортуючи свій досвід через міжнародні програми технічної допомоги.

Водночас потрібно усвідомлювати обмеження адаптації. Не всі елементи «воєнної демократії» можуть або мають зберігатися у мирний час. Деякі обмеження прав і свобод, виправдані під час війни і загрози, стануть неприйнятними за нормальних умов. Деякі технології, ефективні для військових потреб, можуть виявитися надмірними для цивільного управління. Деякі форми централізації, необхідні для швидкого реагування на воєнні виклики, можуть суперечити принципам децентралізації та місцевого самоврядування.

«Ключем» до успішної адаптації є збереження основної логіки «воєнної демократії» – здатності швидко та ефективно реагувати на виклики без втрати підзвітності та громадського контролю. Ця логіка актуальна не лише для війни, але й для всіх сфер сучасного управління, де швидкість змін вимагає нових форм демократичної участі. Україна має унікальну можливість стати лабораторією «демократії XXI століття» – системи врядування, яка поєднує традиційні демократичні цінності з інноваційними формами участі та контролю.

Успіх цієї трансформації залежатиме від здатності українського суспільства зберегти критичне мислення та активну громадянську позицію, набуті під час війни, та спрямувати їх на мирні завдання розбудови країни. «Воєнна демократія» навчила українців того, що ефективність та підзвітність не є взаємовиключними, що швидкість рішень можна поєднувати з громадським

контролем, що технології можуть посилювати, а не підривати демократію. Ці уроки мають стати фундаментом нової української державності – демократії, яка «навчилася воювати» і тепер готова «навчитися будувати», зберігаючи баланс між ефективністю та справедливістю, швидкістю та відповідальністю, інноваціями та традиціями.

ВИСНОВКИ

На основі проведених досліджень можна зробити такі узагальнені висновки.

1. Публічно-управлінська сутність парламентського нагляду за сектором безпеки і оборони представляє собою складний інституційний механізм, який виходить за межі традиційного розуміння законодавчого контролю, перетворюючись на стратегічний інструмент формування політики національної безпеки. Теоретичні моделі «принципала-агента» та «гравців з вето» демонструють свою актуальність у контексті подолання інформаційної асиметрії між силовими структурами та цивільною владою, проте їх практичне застосування вимагає врахування специфіки національного політичного контексту та безпекових викликів. Український досвід 2022-2025 років довів можливість збереження демократичних механізмів контролю навіть в умовах екзистенційної загрози, сформувавши унікальну модель «воєнної демократії», що поєднує оперативність прийняття рішень з легітимністю та підзвітністю. Ця модель вказує на еволюцію теорії демократичного управління сектором безпеки від статичних інституційних схем до адаптивних систем, здатних функціонувати в умовах невизначеності.

2. Роль комітетів Верховної Ради у контролі оборонного бюджету демонструє еволюцію інституційної архітектури парламентського нагляду від статичних законодавчих процедур до динамічного операційного контролю, адаптованого до потреб воєнного стану. Українська модель характеризується унікальним поєднанням широкого доступу комітетів до секретної інформації з професіоналізацією нагляду через створення вузькоспеціалізованих підкомітетів, що відрізняє її від класичних європейських практик. Ключовим теоретичним внеском є концепція «адаптивного парламентського контролю», яка забезпечує баланс між воєнною необхідністю швидкого прийняття рішень та демократичними вимогами підзвітності через механізми пост-факторного

нагляду та міжнародну стандартизацію аудиторських процедур. Цей досвід формує нові вимоги до демократичного контролю в умовах тривалої війни, де інституційна гнучкість поєднується з системною прозорістю.

3. Громадські організації та медіа в Україні станом на 2025 рік є невід’ємною частиною системи стримувань і противаг у секторі оборони. Вони забезпечують трансформацію закритої військової системи у підзвітну інституцію євроатлантичного зразка, виступаючи головним інструментом верифікації ефективності використання національних ресурсів. Їхня роль виходить далеко за межі традиційного моніторингу, охоплюючи функції стратегічного планування, міжнародної комунікації та суспільної легітимації оборонної політики. Це створює підґрунтя для формування нової моделі демократичного управління сектором безпеки, яка поєднує ефективність воєнної організації з принципами прозорості та підзвітності.

4. Український досвід 2025 року свідчить, що демократія під час війни здатна не лише виживати, а й еволюціонувати. Баланс між воєнним станом і демократичними процедурами забезпечується через цифровізацію контролю, інституційне посилення правозахисних органів та збереження парламенту як центру прийняття легітимних рішень. Головним викликом на повоєнний період залишається повна реституція обмежених прав та інтеграція «надзвичайних» органів управління в регулярну цивільну систему. Водночас варто зауважити, що деякі інновації воєнного часу (наприклад, Військовий омбудсмен, цифрові платформи участі, гібридні форми місцевого самоврядування) можуть виявитися корисними і в мирний час, збагачуючи українську демократію новими інструментами та процедурами. Це ставить питання про селективне збереження воєнних інновацій в умовах мирного часу та їх інтеграцію в нормальну конституційну систему.

5. Станом на кінець 2025 року Україна вибудувала складну, багатопарову систему контролю за оборонними витратами. Ключовий виклик – забезпечити безперервність цієї прозорості без шкоди для секретності операцій. Майбутнє системи залежить від успішного масштабування DOT-Chain на всі

види забезпечення, завершення формування незалежних наглядових рад при закупівельних агенціях та остаточного законодавчого закріплення ролі парламентських комітетів у нагляді за спецслужбами. Тільки синергія цифрових інструментів, професійного державного аудиту та активного громадянського суспільства дозволить Україні зберегти статус «воюючої демократії», здатної до ефективного самоочищення навіть під час екзистенційної війни.

6. Цифрова трансформація громадського моніторингу в Україні демонструє еволюцію від традиційного контролю до «алгоритмічної прозорості», де екосистеми DREAM, DOT-Chain та «Армія+» створюють нову модель «мережевої підзвітності», здатну функціонувати навіть в умовах екзистенційних безпекових загроз. Водночас ця трансформація породжує ризики цифрової нерівності, концентрації влади у технократичних еліт та втрати інституційної пам'яті традиційних форм демократичного контролю. Виникає нова дилема між операційною ефективністю цифрових рішень та збереженням демократичної підзвітності, коли автоматизація може замінювати людське судження та створювати ілюзію участі при фактичному обмеженні реального впливу громадян. Успіх української моделі значною мірою залежить від здатності суспільства зберігати критичне ставлення до технологічних інновацій та забезпечувати їх підпорядкування демократичним інститутам. Це створює прецедент «воюючої цифрової демократії», де технології служать засобом збереження, а не заміщення демократичних цінностей.

7. Технології штучного інтелекту та блокчейн можуть частково розв'язати демократичний парадокс української «воєнної демократії», забезпечуючи баланс між швидкістю рішень та якістю контролю через автоматизацію рутинних функцій аналізу. Реальні можливості обмежуються 40-50% автоматизації конкретних завдань (аналіз тендерів, обробка звітності, виявлення фінансових аномалій) при значних технічних та фінансових обмеженнях. Основними перешкодами є недостатня якість даних у державних системах, високі витрати розробки (\$5-10 млн), кадровий дефіцит ІТ-спеціалістів та енергетичні проблеми для блокчейн-систем. Найбільш практичним підходом

є поетапне впровадження гібридних систем протягом 2027-2032 років, де ШІ допомагає аналітикам, але всі рішення залишаються за людьми. Успіх залежить від збереження людського контролю над технологіями та використання їх як інструментів посилення, а не заміщення традиційних демократичних інститутів.

8. Українська «воєнна демократія» створила три універсальні принципи врядування – селективну прозорість, технологічну підзвітність та мережеву участь – які можуть бути адаптовані для мирного часу через конкретні інституційні трансформації: галузевих омбудсменів, громадські антикорупційні ради у всіх відомствах, розширення DREAM на всі держінвестиції. Ключовим завданням є збереження духу «швидкості та відповідальності» без авторитарного дрейфу через законодавче закріплення принципів швидкості, посилення традиційних демократичних інститутів та дворічний поетапний перехід з дев'яти етапами впровадження. Критичними ризиками є втрата накопиченого досвіду при надто швидкій демобілізації «воєнних» інститутів або їх закостеніння при надто повільній адаптації до мирних функцій. Україна має потенціал стати глобальним центром інновацій «кризової демократії», експортуючи досвід поєднання ефективності та підзвітності для країн, що стикаються з необхідністю швидкого реагування на виклики. Успіх трансформації залежить від здатності суспільства зберегти активну громадянську позицію та спрямувати її на мирні завдання розбудови «демократії XXI століття».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз виконання Стратегічного огляду оборонних закупівель України – НАТО / StateWatch. URL: <https://surl.li/nxpvdg> (дата звернення: 19.12.2025).
2. Барометр свободи слова за жовтень 2025 року : моніторингове дослідження / Інститут масової інформації. 2025. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova-za-zhovten-2025-roku> (дата звернення: 19.12.2025).
3. Військові отримають 12 млрд грн для замовлення техніки через DOT-Chain Defence. *Finance.ua*. 15.12.2025. URL: <https://surl.lu/zlxlkg> (дата звернення: 19.12.2025).
4. Вплив цифрових платформ на прозорість публічного управління під час війни. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2025. № 4. С. 18–24.
5. Громадська антикорупційна рада при Міністерстві оборони України. *Вікіпедія*. 2025. URL: <https://surl.li/igzwbw> (дата звернення: 19.12.2025).
6. Громадська антикорупційна рада при Міноборони: аналіз ефективності 2023–2025 рр. *АрміяInform*. 2025. 13 січня. URL: <https://armyinform.com.ua/2025/01/13/gromadska-antikorupczijna-rada> (дата звернення: 19.12.2025).
7. Громадські ради при силових структурах як інструмент публічного нагляду. *Ліга.Блоги*. 2025. URL: <https://blog.liga.net/user/dhradil/article/53400> (дата звернення: 19.12.2025).
8. Деякі питання діяльності Міністерства оборони : Постанова КМУ від 21 липня 2025 р. № 905. *Голос України*. 2025. № 181.
9. Діяльність Громадської антикорупційної ради при МОУ: аналіз ефективності. *АрміяInform*. 13.01.2025. URL: <https://armyinform.com.ua/2025/01/13/gromadska-antikorupczijna-rada> (дата звернення: 19.12.2025).
10. Дослідження НАЗК «Корупційні ризики під час здійснення оборонних закупівель». URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/koruptsijni>

ryzyku-pid-chas-zdijsnennia-oboronnykh-zakupivel/ (дата звернення: 19.12.2025).

11. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ : УкрНДНЦ, 2016. 16 с.

12. Єврокомісія представила Звіт щодо прогресу України в межах Пакета розширення 2025 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://surl.li/hqdggle> (дата звернення: 19.12.2025).

13. Заява Верховної Ради України «Про підтримку демократії в Україні в умовах агресії російської федерації» : реєстр. № 13041 від 04.12.2025. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. 2025.

14. Заява КЖЕ про важливість журналістських розслідувань під час війни / Комісія з журналістської етики. 2024. URL: <https://cje.org.ua/statements/zaiava-kzhe-pro-vazhlyvist-zhurnalistskykh-rozsliduvan-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 19.12.2025).

15. Звіт про основні підсумки роботи Комітету з питань бюджету у період одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання. URL: <https://budget.rada.gov.ua/print/78806.html> (дата звернення: 19.12.2025).

16. Звіт Рахункової палати за 2024 рік : затв. рішенням Рахункової палати від 30.04.2025 № 10-2. Київ, 2025. 184 с. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2024/ZVIT_RP_2024.pdf (дата звернення: 19.12.2025).

17. Значення журналістських розслідувань під час широкомасштабної війни зростає – КЖЕ / Інститут масової інформації. 2024. URL: <https://imi.org.ua/news/znachennya-zhurnalistskyh-rozsliduvan-pid-chas-view-i51145> (дата звернення: 19.12.2025).

18. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : за станом на 01.12.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

19. Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 206–209.

20. Кубко А. Пропорційність обмежень прав людини: специфіка під час

воєнного стану. *Право України*. 2023. № 12. С. 34–41.

21. Медвідь Л. П. Зміст та характеристики парламентського контролю за додержанням прав і свобод військовослужбовців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 132–136.

22. Медіа в умовах війни: що показало перше в Україні комплексне дослідження втрат журналістики / Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. 26.06.2025. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/media-v-umovah-vijny-shho-pokazalo-pershe-v-ukrayini-kompleksne-doslidzhenny-a-vtrat-zhurnalistyky/> (дата звернення: 19.12.2025).

23. Медіа відіграють стратегічну роль у відновленні України: як пройшла розмова про медіа на URC 2025 у Римі. *Детектор медіа*. 11.07.2025. URL: <https://surl.li/rdfxdh> (дата звернення: 19.12.2025).

24. Міністерство оборони України представило детальний статус цифрової трансформації оборони. *Офіційний вебсайт МОУ*. 15.12.2025. URL: <https://mod.gov.ua/news/ministerstvo-oboroni-ukrayini-predstavilo-detalnij-status-czifrovoyi-transformacziyi-oboroni> (дата звернення: 19.12.2025).

25. Моніторинг виконання Стратегічного огляду системи оборонних закупівель Україна-НАТО за квітень – червень 2025 / StateWatch. 2025. URL: <https://surl.li/vbbhrf> (дата звернення: 19.12.2025).

26. Парламентський контроль за сектором безпеки й оборони: світова та українська практики / Лабораторія законодавчих ініціатив. URL: <https://surl.li/jlaset> (дата звернення: 19.12.2025).

27. Парламентський контроль за сферою безпеки / DCAF. 2003. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/ipu_hb_ukranian.pdf (дата звернення: 19.12.2025).

28. Парчук О. А. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 72. С. 156–162.

29. Питання, віднесені до відання підкомітетів Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки. URL: <https://komnbor.rada.gov.ua/>

news/Pro_komitet/72932.html (дата звернення: 19.12.2025).

30. Повноваження ВРУ у сфері фінансового контролю. *Studies.In.Ua*. URL: <https://studies.in.ua/fiansove-pravo-shporu/3328-povnovazhennya-vru-u-sfer-fiansovogo-kontrolyu.html> (дата звернення: 19.12.2025).

31. Положення про Громадську антикорупційну раду при Міністерстві оборони України : затв. наказом МОУ від 03.03.2023 № 118. Київ : МОУ, 2023. URL: <https://surl.li/tkfyhs> (дата звернення: 19.12.2025).

32. Понад 80% виявлених Рахунковою палатою у 2024 році порушень та недоліків – у сфері оборони. *Укрінформ*. URL: <https://surl.lt/mhcdqa> (дата звернення: 19.12.2025).

33. Предмети відання Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки / Верховна Рада України. URL: https://komnbor.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/73148.html (дата звернення: 19.12.2025).

34. Про військового омбудсмена : Закон України від 02.04.2025 № 1245-IX. *Голос України*. 2025. № 76.

35. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV : із змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 448.

36. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/z950116> (дата звернення: 19.12.2025).

37. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : із змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.12.2025).

38. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : із змінами за 2024–2025 рр. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

39. Рахункова палата оприлюднила Звіт за 2024 рік: нові підходи, більше охоплення коштів, оцінка реального впливу. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=2525> (дата звернення: 19.12.2025).

40. Рекомендації з питань обмеження доступу до публічної інформації : роз'яснення Омбудсмена. Київ : Секретаріат Уповноваженого ВРУ з прав людини, 2024.

41. Реформа оборонних закупівель: підсумки роботи Антикорупційної ради при Міноборони / НАКО. 26.04.2024. URL: <https://nako.org.ua/filter/events/oboronni-zakupivli> (дата звернення: 19.12.2025).

42. Сидорчук А. В. Специфіка діяльності військових адміністрацій та ризики для місцевого самоврядування в умовах війни. *Публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. 39. С. 88–94.

43. Сидорчук Л. А. Парламентський контроль в умовах правового режиму воєнного стану. *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2025. № 1. С. 243–248. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/24.pdf (дата звернення: 19.12.2025).

44. Сидорчук Л. А. Трансформація парламентського контролю в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 243–248.

45. Сунгуровський М. Цивільно-військове співробітництво: міжнародний досвід та Україна. Київ : Центр Разумкова, 2024. 32 с.

46. Трансформація парламентського контролю в умовах повномасштабного вторгнення / Лабораторія законодавчих ініціатив. 2025. 29 липня.

47. Трискладовий тест: як працює механізм, який не дозволяє засекретити інформацію. *Доступ до правди*. 2024. URL: <https://dostup.org.ua/explainers/publications/tryskladovyi-test> (дата звернення: 19.12.2025).

48. Хто увійде до нової Громадської антикорупційної ради при Міноборони: підсумки та деталі голосування / Кабінет Міністрів України. 13.01.2025. URL: <https://surl.li/rebnrh> (дата звернення: 19.12.2025).

49. Цифрова екосистема DREAM стала єдиною платформою для публічних інвестпроектів. *Слуга Народу*. 20.01.2025. URL: <https://surl.li/yidwaz>

(дата звернення: 19.12.2025).

50. Цифровізація ВЛК: з 1 квітня всі висновки формуються в електронній формі. *Ліга:Закон*. 02.04.2025. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NZ251584> (дата звернення: 19.12.2025).

51. Чи відбудуться вибори в Україні у 2025 році: правовий аналіз. *ОПОРА*. 2025. 11 березня.

52. 29 років боротьби за правду: як ІМІ захищає українські медіа в умовах війни. 41% Українських медіа активно використовують ІІІ-інструменти, – дослідження Нацради / Інститут масової інформації; Детектор медіа. 2025. URL: <https://surli.cc/wmpetq> (дата звернення: 19.12.2025).

53. Annual Report 2024 / DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance. URL: <https://www.dcaf.ch/annual-report-2024/> (last accessed: 19.12.2025).

54. Democratic checks, military balances: Parliamentary oversight in an era of rising military expenditure Introduction / Inter-Parliamentary Union. 2024. URL: <https://www.ipu.org/fr/file/22486/download> (last accessed: 19.12.2025).

55. DREAM: The Digital Backbone Of Public Investment Management Reform. *Dream Official Portal*. 2025. URL: <https://dream.gov.ua/about> (last accessed: 19.12.2025).

56. How Ukraine's Parliament Functions during Wartime / Wilson Center. 2022.

57. Inter Pares Workshop on «The Role of Parliament in the Budget Process» / Inter Pares. 2024.

58. Keudel O., Huss C. Ukrainian decentralization under martial law: challenges for regional and local self-governance. *Europe-Asia Studies*. 2025.

59. Mietzner M., Liddle R. W. The Parliament and Cooperative Oversight of the Indonesian Armed Forces: Why Civil–Military Relations in Indonesia is Stable but Still in Transition. *Armed Forces & Society*. 2022. Vol. 49. No. 1.

60. Parliamentary Oversight of Intelligence Services. *DCAF Background Paper*. 2006.

61. Parliamentary Oversight of the Security Sector / Inter-Parliamentary Union. 2003. URL: <https://www.ipu.org/file/954/download> (last accessed: 19.12.2025).
62. Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices. Handbook for Parliamentarians / Inter-Parliamentary Union, DCAF. 2019-2024.
63. Parliamentary Oversight / DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance. URL: <https://www.dcaf.ch/parliamentary-oversight> (last accessed: 19.12.2025).
64. Parliament's Role in Defence Budgeting. *DCAF Background Paper*. 2006. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/25141/bg_defence_budgeting.pdf (last accessed: 19.12.2025).
65. Public Oversight of the Security Sector / DCAF. URL: <https://www.dcaf.ch/public-oversight-security-sector> (last accessed: 19.12.2025).
66. Toolkits / Inter-Parliamentary Union. 2024. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/toolkits> (last accessed: 19.12.2025).
67. Tsebelis G. Veto Players: How Political Institutions Work. Princeton University Press, 2002.